

Ülikoolilt Tartu linnale:
Sotsiaaltöö-teemaliste
üliõpilasuuringuste kogumik III

Ülikoolilt Tartu linnale:
Sotsiaaltöö-teemaliste
üliõpilasuurimuste kogumik III

Tartu 2006

“Sotsiaaltöö-teemaliste üliõpilasuuringute kogumik III”
ilmumist rahastas Tartu Linnavalitsuse sotsiaalabi osakond

ISBN

Autoriõigused autoritel, 2006

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SAATEKS

Mitu korda peab üks hea asi teoks saama, et võiksime öelda: „sündinud on traditsioon“? Teie ees on juba kolmas raamatuke sarjast „Ülikoolilt Tartu linnale: Sotsiaaltöö-teemaliste üliõpilasuuringuste kogumik“, mis on ilmunud Tartu Linnavalitsuse ja Tartu Ülikooli koostöona.

Natuke ajaloost ja tulevikuplaanidest. Kogumiku idee pärineb 2002. aasta kevadest, kui Tartu linna sotsiaalhoolekande arengukava töögrupp arutas koostöövõimalusi Tartu Ülikooliga. Leidsime tookord, et Tartu linna probleemistikku käsitlevad tudengi-uuringused võiksid olla huvitav ja kasulik lugemisvara ka väljaspool *alma materi* seinu. Mõeldud, tehtud! Esimese kogumiku ilmumisaasta oli 2004 ja see sisaldas aastatel 2001–2004 kaitstud bakalaureuse- ja magistri-tööde põhjal kirjutatud artikleid. Teine kogumik ilmus aastal 2005, koondades viimasel aastal kaitstud kaheksa tööd. Algselt kavandasime väljaannet Tartu-kesksetena, kuid juba esimest raamatukest kokku pannes tundus see reegel liialt kitsendavana ning kaasasime ka üldisematel teemadel ja otseselt mõne paikkonnaga seostamata töid. Samast põhimõttest lähtusime ka teise raamatu puhul. Käesolevasse köitesse töid valides leidsime kolleegidega TÜ sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonnast, et mõned väärt tööd jäävad ilmutamata pelgalt seetõttu, et käsitlevad Pärnus või Tallinnas toimuvat; arutasime, et tulevikus oleks mõttekas otsida lisafinantseerimist ja loobuda Tartu-kesksusest. Teemade ringi piirab ka üliõpilaste eriala. Kogumikku kavandades tahtsime avaldamisvõimalusi pakkuda just noortele kolleegidele – sotsiaaltöötajatele, praegu aga õpivad meie osakonna tudengid juba mõnda aastat uue, ühise sotsioloogia, sotsiaalpoliitika ja sotsiaaltöö õppekava alusel. Loodetavasti kajastub see järgmistel aastatel ka tudengitööde kogumiku sisus ja pealkirjas. Kui kõnelda

traditsioonist, näib, et kolme aasta ja kolme kogumikuga oleme saanud kogumusi, millele toetudes muutuv asjas edasi minna.

Kuulus briti sotsiaaltöö-uurija ja -teoreetik Nigel Parton on rõhutanud, et sotsiaaltöö on muutlik, mitmekesiseid, segaseid ja ettearvamatuid olukordi pakkuv eriala. Ka käesoleva kogumiku temaatiliselt vägagi erinevad artiklid kinnitavad seda tõdemust. Vaatamata artiklite temaatilisele mitmekesisusele seob neid üks ühine joon: nende aluseks olevate uurimuste eesmärgiks on olnud Eesti sotsiaaltöö oluliste valdkondade tundmaõppimine ning neis ilmnevatele probleemidele lahenduste otsimine. Tänu neile tekstidele saame teada valupunktidest ja võimalikest väljapääsuteedest paljudel aladel: lastekodus, tervishoiusotsiaaltöös, sundüürnike probleemiga tegelemises, kriminaalhoolduses ja uimastiennetuses. Eelmiste kogumikega võrreldes on uudsena lisandunud sotsiaaltöö arengu temaatika: sotsiaaltöö erialastumine ja sotsiaaltöö praktika ebapiisav teoorialembus.

Üldsegi mitte juhuslikult avab kogumiku Kadi Ilvese artikkel „Spetsialisti turvalisuse probleem sotsiaaltöös”. Mingil põhjusel jäi see kolm aastat tagasi kaitstud töö esimesest ja ka teisest kogumikust välja. Võib-olla oleks ta ununenudki, sest toona oli füüsilise ohustatuse probleem üksnes sotsiaaltöötajate omavaheliste vestluste teemaks, pälvimata sotsiaalhoolekande juhtide ja korraldajate tõsisemat tähelepanu. Leige suhtumine Eesti sotsiaaltöötajate tööturvalisusse muutus pärast käesoleva aasta 11. septembrit, kui ettearvamatult klient tulistas tööülesandeid täitvat Tallinna Haabersti linnaosavalitsuse sotsiaalabi osakonna juhatajat Tatjana Sarzanovat, kes 14. septembril suri saadud üliiraskete vigastuste tagajärjel. Loodetavasti aitab Kadi Ilvese uurimus kaasa sotsiaaltöötajate töö turvalisemaks muutmisele.

Täname Tartu Linnavalitsust, kes taas leidis võimaluse kogumiku ilmumist toetada. Erilised tänusõnad aga teile, noored kolleegid, kes te oma kaastööd saatsite. Ilma teieta ei saaks kogumiku väljaandmise traditsioon jätkuda.

Marju Selg

TÜ sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond

SISUKORD

SOTSIAALTÖÖ KORRALDUS, SOTSIAALTEENUSED

Kadi Ilves — 13

SPETSIALISTI TURVALISUSE PROBLEEM SOTSIAALTÖÖS

Bakalaureusetöö

Juhendaja Marju Selg

Evelin Peerna (end Orav) — 21

TERVISHOIU SOTSIAALTÖÖTAJATE

KOOSTÖÖVÕRGUSTIKU KUJUNEMINE EESTIS

Magistritöö

Juhendaja Judit Strömpl

Helena Purga — 29

SUNDÜÜRNIKE ELUTINGIMUSED JA

ELUASEMESTRATEEGIAD TARTU LINNAS AASTATEL

1998–2005: ELUASEMETEENUSE OSUTAMISE VAJALIKKUS.

Magistritöö

Juhendaja Jüri Kõre

Ingrid Kask — 37

LAPSEKESKSE KONTSEPTSIOONI RAKENDAMISEST

ÜHE LASTEKODU NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja Judit Strömpl

Maret Miljan — 49
KOOLIPÕHISE UIMASTIPREVENTSIOONI PROGRAMMI
„SEE ON SINU VALIK“ KOGEMUSE ANALÜÜS

Magistritöö

Juhendaja Dagmar Kutsar

Merle Priimäe — 59
ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATE NÄGEMUS
KURITEGEVUSE PÕHJUSTEST JA NEILE RAKENDATUD
SEKKUMISMEETODITE EFEKTIIVSUSEST

Juhendaja Judit Strömpl

SOTSIAALTÖÖ ÜLDISI KÜSIMUSI

Liia Kilp — 69
SOTSIAALTÖÖ MÕTESTAMINE JA PROFESSIONAALSUS:
VÕIMALUSED JA VÄLJAKUTSED

Magistritöö

Juhendaja Riina Kiik

Helve Maripuu — 76
SOTSIAALTÖÖ TEOORIA JA PRAKTIKA VAHELINE
SEOS PRAKTIKUTE HINNANGUL

Bakalaureusetöö

Juhendaja Riina Kiik

SOTSIAALTÖÖ JA ELUKAAR

Kristi Viira — 85
LAPSE SUBJEKTIIVSELT TAJUTUD ILMAJÄETUS
VABA AJA TEGEVUSTEST

Bakalaureusetöö

Juhendaja Dagmar Kutsar

Agnes Alvela — 92
TÜTARLASTE JA NOORMEESTE SUGUELU
ALUSTAMISE TINGIMUSED EESTIS

Magistritöö

Juhendaja Dagmar Kutsar

**SOTSIAALTÖÖ KORRALDUS,
SOTSIAALTEENUSED**

SPETSIALISTI TURVALISUSE PROBLEEM SOTSIAALTÖÖS

KADI ILVES

Juhendaja Marju Selg

Kadi Ilves lõpetas 2003. aastal Tartu Ülikooli haridusteaduskonna eripedagoogika osakonna sotsiaalpedagoogika erialal ning õpib praegu Tartu Ülikoolis sotsiaaltöö eriala magistrantuuris. 1999–2005 töötas Kadi Ilves Tartu Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas kriminaalhooldusametnikuna. Alates 2005.aastast töötab ta SA TÜ Kliinikum psühhiaatriakliinikus akuutosakonna sotsiaaltöötajana.

Kontakt: kadi.ilves@kliinikum.ee

2003. aastal kaitsstud bakalaureusetöö „Spetsialisti turvalisuse probleem sotsiaaltöös” eesmärk oli uurida sotsiaalvaldkonna töötajate kokkupuuteid klienditöös esinevate ohtudega. Sotsiaalvaldkonnana pidasin silmas elualasid, mis osutavad avalikkusele eesliini (sotsiaal)teenuseid. Uurimuses osalesid vaimse tervise rehabilitatsiooni, lastekaitse, koolisotsiaaltöö, haiglasotsiaaltöö, kriminaalhoolduse, peremeditsiini, hoolekandeesutuse, haridus- ja noorsootöö valdkonna spetsialistid. Sotsiaalalal on peamine töövahend spetsialisti enda isiksus, mistõttu läbikukkumised ja probleemid on isikustatud ja neid võidakse hinnata töötaja ebapädevuse või -professionaalsuse näitajatena. Kliendiga suheldakse kõrvaliste pilkude eest varjatult ning vägivallast rääkimine ei pruugi sobida asutuses kehtivate kirjutamata reeglitega. Töö-

---

¹ Artikkel on ilmunud ka ajakirjas „Sotsiaaltöö” 2006/5

vägivalda ei tohiks siiski käsitleda pelgalt konkreetse kliendisuhete probleemina, sest rünnakud leiavad aset teenuse osutamise kontekstis ning on suunatud töötaja kui institutsiooni esindaja, mitte eraisiku vastu. Kohtasin uurimuse tarvis intervjuusid läbi viies ning hiljem tulemusi esitledes suhtumist: „Milleks selline teema? Eestis ei ole see aktuaalne, midagi ei ole ju juhtunud?!”. Nukker on mõelda, et nüüd tõendab arutelu vajalikkust Haaberstis hukkunud sotsiaaltöötaja.

Metoodika

Peamiseks uurimismeetodiks oli põhistatud (ehk põhjendatud, *grounded theory*) teooria meetod (Ezzy 2002, Creswell 1997, Kalmus 2002), mida täiendas narratiivide analüüsi meetod (Rossmann ja Rallis 1998; Schwandt 2001; Gergen 1998; Ezzy 2002). Põhistatud teooria seab eesmärgiks luua uuritava nähtuse selgitamiseks kogutud andmetel põhinev teooria, mitte keskendudes pelgalt varasema(te) teooria(te) kehtivuse kontrollile. Narratiivide analüüsi kasuks otsustasin sotsiaalaala töötajate igapäevatöö ja ohtudega toimetulemise lugusid kuulates juhendaja Marju Selja soovitusel. Uurijate väitel (Ezzy 2002; Schwandt 2001; Gergen 1998; Rossmann ja Rallis 1998) täidavad narratiivid mitut funktsiooni isiku, kogukonna ja ühiskonna tasandil, sh aitavad kujundada ja säilitada sobivat identiteeti. Uurimuse tarvis kogusin andmeid 13 personaalintervjuu abil, lindistused transkribeerisin ning seejärel kodeerisin, järgides põhistatud teooria põhimõtteid. Meetodile omaselt toimus kodeerimine ja analüüs ka juba intervjuuerimisega paralleelselt ning esmaseid tulemusi arvestasin järgmiste intervjuude läbiviimisel. Kodeerimise protsessis ehitasin üles keskse fenomeni – igapäevase töö ohukogemust ehk ohustatust kirjeldava paradigma. Valimi moodustamisel lähtusin teoreetilise valimi koostamise põhimõttest – kõigil osalejatel eeldasin otsesest või kaudset kokkupuudet töövägivallaga, sh ohvriks olemise kogemust, kolleegide ründamise pealtnägemist, kokkupuudet selle kohta ringlevate jutustustega ning osalemist ohustatuse fenomeni tähenduste (sh potent-

siaalsete ohtude) konstrueerimises. Paljud uurijad kinnitavad (nt Littlechild 1995; Van Soest ja Bryant 1995; Brockman ja McLean 2000; MacDonald ja Sirotich 2001; *E.S.R.C Study* 2002), et sotsiaalvaldkonna töötajad satuvad võrreldes teiste elukutsete esindajatega suurema tõenäosusega klientide vägivalla või muu väärkohtlemise ohvriks ning et kõikide abistavate elukutsete esindajate turvalisust häirivad samad tegurid (vt nt Brockman ja McLean 2000; *E.S.R.C Study* 2002).

Analüüsi tulemused ja arutelu

Ohud võivad olla tingitud kliendisuhetest, organisatsiooni sisekeskkonnast ja sotsiaaltöö olemusest. **Kliendisuhete iseärasustega seotud ohud** seostusid intervjuudes kliendi privaatsuse rikkumisega sotsiaaltöötaja poolt. Näiteks sekkumisel „kliendi asjadesse nina toppimise“ või „silma peal hoidmise“ tähenduses ning juhul, kui töötaja osaleb kliendiga seotud konfliktides (nt peretülides) ühe poole kaitsjana, lahendab olukordi jõuliste meetoditega, ootab liiga kiireid muutusi ja karistab, kui need ei toimu, lähtub klienditöös stereotüüpidest, negatiivsetest hoiakutest või stigmadest. Oht võib tekkida ka varjatud infokogumise ning teabe kliendi kahjuks kasutamise tagajärjel. Töötaja ennastkahjustavate loomuomadustena aitavad ohu tekkele kaasa allaheitlikkus, idealism ja ohvrimeelsus.

Organisatsiooni iseärasustega seotud ohud viitavad tõsiasjale, et sotsiaalvaldkonnas pööratakse töötajate eest hoolitsemisele vähe tähelepanu. Intervjuudest ilmses, et mõiste „organisatsioonikultuur“ seotus enamasti heade kollegiaalsete suhete ning viisaka käitumisega, mis aga võivad tähendada hoopis grupimõtlemist ja -hoiakuid ning grupi seisukohtadele vastanduvate, kuid arenguks oluliste seisukohtade väljaütlemise keelamist (vt Kadushin 1992). Intervjuudes kirjeldati avalikke ja varjatud konflikte, võimumänge ja kolleegidevahelist konkurentsi, samuti erinevaid kommunikatsioonihäireid ja olukordi, kus juhtkond ei näe probleeme ega loe välja teateid töötajate käitumisest. Lisaks toodi välja n-ö külalisena töötamine (mõiste kohta vt Kadushin

1992), mille tõttu näiteks kooli- ja haiglasotsiaaltöötajad ei pruugi end tunda organisatsiooni liikmena. Shulmani (1991) ja Kadushini (1992) järgi võidakse neil juhtudel hakata kasutama kaudseid väljendusvahendeid – nalja, haigestumist, vastumeelsust mõnede kliendirühmade või tööülesannete suhtes, sh töö tegemata jätmist.

Sotsiaaltöö iseärasustest mõjutavad ohtlike olukordade teket näiteks vastuolu hoolimise ja kliendi tegevuse kontrollimise põhimõtte vahel. Coltoni väitel (2002) kaldub viimane olema ülekaalus, sest kliendid on sotsiaalala institutsioonidega sageli konfliktis. Ohtude põhjuseks võib olla ka kaasaegse sotsiaaltöö väärtuste ja eesmärkide muutumine. Nii kirjeldati probleeme, mis tulenevad vajadusest jaotada nappi aega kliendiga otsesuhtlemise ja paberitöö vahel ning rahulolematust, et sotsiaalalal töötamine seostub üha enam teenuste vahendamisega.

Ohustavaks hinnati füüsilist ja verbaalset vägivalda (st otsest rünnakut), sh ähvardamist, ahistamist, pealekaebamist, süüdistamist, aga ka parasiitidega ja haigustesse nakatumist, materiaalse kahju tekitamist ja ülesannete vastuolulisusest või tööga kaasnevast vastutusest tulenevat psühholoogilist pinget. Kõige enam kirjeldati verbaalse ja psüühilise vägivalda juhtumeid, kuid ka füüsilisi rünnakuid (vt Litt-lechild 1995; Brockman ja McLean 2000; *E.S.R.C Study* 2002).

Kirjeldatud **ohtlikud sündmused** leidsid aset tööpäeva jooksul nii klientidega näost näkku kui telefonitsi suhtlemisel, samuti õhtul (üksi) töölt lahkudes ning välitöödel. Vastustest selgus, et kliendid võivad suhtuda umbusuga noortesse naistöötajatesse, kellel arvatakse olevat vähe elukogemusi ning pädevust. Lisaks võib hirmutada füüsilise ebavõrdsus suhtes „väike naisametnik” ja „suur meesklient”. Seksuaalse alatooniga ning rahvuse pinnal tekkida võivaid konflikte peeti ebatõenäoliseks, kuigi neid kirjeldati.

Ohtlike isikutena kirjeldati nii reaalseid kui ka potentsiaalseid ründajaid. Peamiselt oli ette tulnud rünnakuid klientidelt või nende pereliikmetelt ning need olid töötajate hinnangul tingitud ründaja vähestest suhtlemisoskustest, psüühilistest probleemidest või (vai-

mu)haigusest, antisotsiaalsetest hoiakutest, enesekaitsest, joobest, elukriisidest vms.

Potentsiaalselt ohtlikuks nimetati kriminaalkorras karistatud ja vanglas viibinud inimesi, samuti alkoholi tarvitamist ja asotsiaalset eluviisi ning elamist mõnes konkreetnes piirkonnas. Hinnangutes lähtuti pigem tavaarusaamadest (sh meedia mõjust ja kuuldustest) kui spetsiifilisest riskihinnangust. Kirjeldatud stereotüübid seostusid intervjuudes sageli tõelise või otsese ohuga, millega võrreldes anti hinnang isiklikele kogemustele. Näiteks HIV-i ja aidi ohtu hinnati ebatõenäoliseks ning see ei seostunud tõeliste ohtudega.

Professionaalsete toimetulekustrateegiatega rakendamist kirjeldasid üksikute asutuste töötajad, rõhutades ennetavaid meetmeid. Välja toodi töötajate valiku ja juhendamise, asutuse sisekliima kujundamise, klienditööle reeglite kehtestamise ja lepingute sõlmimise ning vastutuse jagamise põhimõtted, samuti regulaarne töö juhendamine ja psühholoogiline nõustamine. Sotsiaalalal on valdavaks siiski **tavaarusaamadel põhinevad toimetulekuviiidid**, mis lähtuvad töötaja isiklikust (elu)kogemusest. Seejuures tähtsustati ohtude ennetamisel häid suhteid kliendiga ning ohtudele reageerimisel hetkeolukorra ja kliendiga seotud varasemate kogemuste arvestamist, huumori kasutamist, olukorra pööramist kliendi kahjuks, tähelepanu kõrvalejuhtimist ja järeleandmisi. Peamise kasutatava **abivahendina** nimetati mobiiltelefone ning vajalikuks peeti politsei, omavalitsuse sotsiaaltöötaja ja kolleegide appikutsumist. Relvi, gaasiballoone vms üldjuhul ei kasutatud, mida põhjendati vajaduse või nende kasutamise oskuste puudumisega. Pereliikmeid ja sõpru oldi nõus kaasama vaid julgustaja või autojuhina, kuid mitte konfliktides osalejana. Töötajatele teadaolevalt puudusid paljudes asutustes turvaeeskirjad ja -vahendid. Supervisiooni mõiste oli enamikule sotsiaalvaldkonna töötajatest tuttav, kuid sisu mõisteti erinevalt (vt ka Selg 2006) – üldjuhul kirjeldati negatiivseid kogemusi seoses grupisupervisiooniga ning efektiivseks hinnati individuaalsupervisiooni. Töö juhendamisega võrreldes omistati suuremat tähtsust kolleegide ja juhtkonna toetusele (vt ka Shul-

man 1991, Kadushin 1992; Cherniss 1995; Stroebe ja Stroebe 1996), kuid samas nenditi, et sellest jääb puudu.

Ebaefektiivsete toimetulekustrateegiate puhul toimub probleemide lahendamine „põgenemise või ründamise“ meetodil (vt ka Shulman 1991). Enamiku vastajate arvates kuulus vägivald loomuliku osana nende töö juurde ning toimetulemise ja tagajärgede eest vastutas töötaja. Koos eelkirjeldatud puudustega näitab see, et turvalisuse problemaatikat ei teadvustata, abinõusid ei rakendata ning puuduvad selged asjakohased reeglid. Reeglite puudumisele viitab ka „tõeliste“ ohtude fenomen, millest juttu oli. Ebaefektiivseteks meetoditeks võib pidada soovmõtlemist, musta huumorit (vt ka Shulman 1991), vältimist, eitamist, vägivalda mõju vähendamist ründaja käitumise õigustamisega, samuti rohkem tööle pühendumist või „taastumist“ suitsetamise abil, milliseid viise kirjeldati.

Ka **erialanarratiive** käsitlesin toimetulekustrateegiana, sest nende ülesanne võib olla igapäevase töö dramaatiliste, emotsionaalselt laetud situatsioonide mõju maandamine. Jutustustes kirjeldati kaitsetu ja naiivse sotsiaaltöötaja kogemuste omandamise ja targemaks saamise protsessi ning seda, kuidas raskuste kiuste kutsele truuks jäädakse. Süžeed väljendasid pühendumist, sotsiaalse õigluse eest võitlemist ja halastust, mis sobivad sotsiaalalale.

Ohustatuse tagajärgede kirjeldustes ilmnes taas varasemast tuttav tõelise tagajärje fenomen – vastajad, kes ei olnud kogenud tõelisi ohte, eitasid enda puhul ka tõsiseid tagajärgi, küll aga nägid läbipõlemise märke kolleegide käitumises. Kinnitati, et kogemused karastavad, kuid kirjeldustest võis järeldada, et oli õpitud kartma ning mõningaid tegevusi vältima. Ohukogemusi kirjeldanud töötajad hindasid kurnavaks nii ohukogemusi kui vajadust olla eeskujuks ehk teisisõnu näidata üles õiget käitumist (vt ka Kadushin 1992) ja muret lähedaste julgeoleku pärast. Väljaspool tööaega eelistati vältida klientidega kohtumist ning valdavalt oli kodune aadress ja telefoninumber salastatud. Kuna tööl on palju intensiivseid kontakte klientidega, häirib tekkinud emotsionaalne küllastatus ka suhtlemist pereliikmetega.

Kasutatud kirjandus

- Brockman, M., McLean, J.** (2000). Review Paper for the National Task Force: Violence against Social Care Staff. National Institute for Social Work Research Unit.
- Cherniss, C.** (1995). *Beyond Burnout*. N.Y. Routledge.
- Colton, M.** (2001). Special Issue Editorial. *British Journal of Social Work*. Vol 32 Nr6, Sept 2001, Oxford University Press.
- Creswell, J. W.** (1997). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*. Sage Publications.
- Ezzy, D.** (2002). *Qualitative analysis. Practice and innovation*. Allen & Unwin. Australia.
- E.S.R.C Study Violence against Professionals in the Community** (1997–2002). Researchers: Dr.J.Gabe; Dr. D.Denney; Dr.M.A.Elston; Prof. R.M.Lee; Ms M.O’Beirne. Violence Research Programme, Royal Holloway, University of London.
www.rhul.ac.uk/Sociopolitical-science/Research.
- Gergen, K. J.** (1998). *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account*. University of Bielefeld, forthcoming.
- Kadushin, A.** (1992) *Supervision in social work*. III ed. Columbia University Press.
- Kalmus, V.** (2002). *Tekstianalüüsi meetodid*. Loengukonspekt. http://saba.jrnl.ut.ee/~veronika/SOTSAYkonspekt.htm#_Põhistatud_teorია_printsiihid0-2002
- Littlechild, B.** (1995). Violence against Social Workers. *Journal of Interpersonal Violence*, 1995, Vol. 10, Issue 1, 123–131.
- McDonald, G., Sirotich, F.** (2001). Reporting Client Violence (cover story). *Social Work*, 2001, Vol.46, Issue 2.
- Menckel, E., Viitasara, E.** (2002). Threats and Violence in Swedish care and welfare – magnitude of the problem and impact on municipal personnel. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 2002, Vol.16, Issue 4.
- Postle, C.** (2002). Working „Between.the Idea and the Reality“: Ambiguities and Tensions in Care Managers’ Work. *British Journal of Social Work*, 2002, Vol 32, Nr 3.
- Rossmann, G. B, Rallis S. F.** (1998). *Learning in the Field: An introduction to qualitative research*. Sage Publications.

- Schwandt, T. A.** (2001). Dictionary of Qualitative Inquiry. II ed. Sage Publications.
- Selg, M.** (2006). Superviseerimine ehk tööjuhendamise Eesti sotsiaaltöös – arutamist vajav teema. *Sotsiaaltöö* 4/2006.
- Shulman, L.** (1991). Interactional social work practice. Toward an Empirical Theory. F. E. Peacock Publishers.
- Stroebe, M., Stroebe, W.** (1996). The Social Psychology of Social Support. In: Higgins, E. T. Kruglanski, A. W. (eds) (1996) Social Psychology: Handbook of Basic Principles. The Guilford Press.
- Van Soest, D., Bryant, S.** (1995). Violence reconceptualized for Social Work: The Urban Dilemma. *Social Work*, 1995, Vol. 40, Issue 4.

TERVISHOIU SOTSIAALTÖÖTAJATE KOOSTÖÖVÕRGUSTIKU KUJUNEMINE EESTIS

EVELIN PEERNA (END ORAV)

Juhendaja Judit Strömpl

Evelin Peerna kaitses Tartu Ülikoolis magistrikraadi sotsiaaltöö erialal 2006. a. veebruaris ning töötab viiendat aastat SA Pärnu Haigla sotsiaaltöötajana. Autor kuulub ka Eesti Tervishoiu Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni. Kontakt: evelin.peerna@mail.ee

Tervishoiu sotsiaaltööd käsitlev artikkel põhineb minu magistritööl, mille eesmärgiks oli uurida tervishoiu sotsiaaltöötajate koostöövõrgustiku kujunemist Eestis ning aidata kaasa koostöövõrgustiku arengule. Uuringu raames viisin läbi kvalitatiivsed intervjuud tervishoiu sotsiaaltöötajatega, kes on andnud kaaluka panuse tervishoiu sotsiaaltöö arengule. Uurimistulemustest selgus, et tervishoiu sotsiaaltöötaja igapäevatöös on võrgustikutöö väga olulisel kohal. Toimiva võrgustikutöö eeldusteks on võrgustiku liikmete poolne huvi koostöö vastu, ühtne arusaam multidistsiplinaarse meeskonnatöö olemusest, kliendikesksus, meditsiinipersonali-poolne sotsiaaltöötaja omaksvõtmine ja tema töö tunnustamine.

Tervishoiu sotsiaaltöö areng taasiseseisvunud Eestis algas 1990ndate alguses, kui haiglatesse asusid tööle esimesed sotsiaaltöötajad. Täna-seks on erinevat tüüpi tervishoiuasutustes tegevad üle 60 sotsiaaltöötaja, keda võib pidada tervishoiu sotsiaaltöötajateks. Tervishoiu

sotsiaaltöötaja tegevuse muudab keerukaks asjaolu, et ta paikneb meditsiinisüsteemis, kuid osutab sotsiaaltöö teenust. Tervishoiu sotsiaaltöötaja tegevuses on võrgustikutöö tähtsust raske ülehinnata. Meditsiinisüsteemist eraldiseisva, kuid samas koostööd tegeva spetsialistina on tema organiseerida inimeste sujuv liikumine ühest süsteemist teise, olla tervishoiu- ja sotsiaalsüsteemi vahelüliks. See eeldab suuremahulist koordineerimist, suhtlemist ning dokumentide vormistamist mõlemas süsteemis.

Germain (1984) selgitab sotsiaaltöötaja mitmekülgset rolli tervishoiuasutuses järgmiselt. Sotsiaaltöötaja on kliendi vaatenurgast liikumapanev jõud, õpetaja, treener, jõustaja, vahendaja ja organisaator. Multiprofessionaalses meeskonnas aga on sotsiaaltöötajat kirjeldatud kui kokkukoondajat, osalejat, lepitajat, organisaatorit, aga ka vahendaja, uuendaja ning esindajana. Sotsiaaltöötajat nähakse klientide poolt spetsialistina, kes stimuleerib ja õhutab toime tulema; mõjutab ka teisi hakkama saama; tegeleb ambivalentsuse, takistuste ja sõltuvuste kõrvaldamisega. Sotsiaaltöötaja on tervishoiuasutuses see inimene, kes annab nii individuaalselt kui grupis juhtnööre enesega toimetulekuks ning mõjutab ümbritsevat keskkonda patsiendi/kliendi suhtes toetav olema. Sotsiaaltöötaja toetab klienti emotsionaalselt, mõjutab organisatsiooni olema inimese emotsionaalsetele vajadustele vastav. Sotsiaaltöötaja tegeleb ka formaalsete ja mitteformaalsete tugisüsteemisega ning annab informatsiooni, edastab valikuvõimalused ning toetab otsuste vastuvõtmisel. Sotsiaaltöötajad algatavad tihti programme ja töötavad välja uusi teenuseid klientide vajaduste paremaks rahuldamiseks, samuti mõjutavad nad organisatsiooni ja välist keskkonda paindlikkusele, kui selleks vajadus tekib (Germain 1984: 16, 78, 153, 158).

Käesolevat artiklit läbivad põhimõisted on *tervishoiu sotsiaaltöö* ja *võrgustikutöö*. Võrgustikutöö on vaste ingliskeelsele terminile *multi-professional teamwork*.

Tervishoiu sotsiaaltöö on olukorrast sõltuv ja kliendi vajadustest lähtuv koostöö haigestunud inimese, meedikute ja tervishoiuasutusest

väljapoole ulatuvate võrgustikuliikmetega, mille eesmärgiks on toetada inimese terviseprobleemide taustal tekkinud või teravnenud psühhosotsiaalsete ja sotsiaalmajanduslike probleemidega toimetuleku võimet, selle kaudu tõsta ravi efektiivsust ning hoida kokku otseseid ravikulutusi. Selle definitsiooni on andnud Eesti Tervishoiu Sotsiaaltöötajate Assotsiatsioon oma koduleheküljel.

Võrgustikutöö ehk **multiprofessionaalne koostöö** laiemas mõttes on erinevate taustadega spetsialistide interaktsioon, kes töötavad koos ühise eesmärgi nimel (Germain, 1984: 5).

Uurimisküsimused ja eesmärk

Tegutsemine tervishoiu sotsiaaltöötajana on näidanud, et toimiva võrgustikutöö saavutamiseks on vajalik teha hulganisti selgitustööd ning ühtselt reguleerida tervishoiu sotsiaaltöötajate tegevusvaldkond ja vastutusala üle Eesti. Sellekohaseid uuringuid ega õigusakte aga ei õnnestunud leida, millest tekkiski soov uurida tervishoiu sotsiaaltöötajate koostöövõrgustiku kujunemist Eestis ning aidata kaasa koostöövõrgustiku arengule. Lähtudes magistr töö eesmärgist püstitasin järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas tervishoiu sotsiaaltöötajad kirjeldavad oma koostöövõrgustike kujunemist?
2. Millised on koostöövõrgustikud, mida kasutatakse?
3. Mida arvavad tervishoiu sotsiaaltöötajad, millised sündmused on mõjutanud tervishoiu sotsiaaltöötajate koostöövõrgustiku arenemist?
4. Millisena näeb tervishoiu sotsiaaltöötaja ideaalis oma koostöövõrgustikku?
5. Milliseid takistusi näevad tervishoiu sotsiaaltöötajad oma töös?
6. Kuhu paigutab tervishoiu sotsiaaltöötaja end võrgustikutöös?

Uurimismetoodika ja valim

Käesoleva uurimuse teoreetiline lähtepunkt on sotsiaalkonstruksionistlik teooria (vt Strömpl, 2001:10). Sotsiaalne reaalsus on inimsuhted ja need mõisted, mis inimsuhete käigus tekivad.

Uurimuse meetodi valik sõltus uurimuse eesmärgist, milleks oli tervishoiu sotsiaaltöötajate koostöövõrgustiku kujunemine. Seetõttu on uuring läbi viidud kvalitatiivsel meetodil, kuna see võimaldab tutvuda väheuuritud teemaga ning saada alusteadmisi nähtuse olemusest (Strömpl, 2003). Kvalitatiivse uurimismeetodi tugevaks küljeks on sügavuti teemasse minek, samas paindlikkus ja suhteline odavus (Babbie, 2004: 307, 370).

Uurimismeetodiks valisin *põhistatud teooria* seetõttu, et see on sobiv uurimaks teemaga seotud indiviide, läbi viia intervjuusid ning selle alusel teoretiseerida. Empiirilise materjali kogumise meetodina kasutasin poolstruktureeritud intervjuud, mis võimaldab uuritava fenomeniga kokkupuutuvatelt isikutelt saada informatsiooni nähtuse kohta.

Valimisse kuulusid 15 Eesti erinevates tervishoiuasutuses töötavat erialase kõrgharidusega spetsialisti. Valiku tegemise põhiliseks kriteeriumiks oli ametis olnud aeg, mis on teatava koostöövõrgustiku väljakujunemiseks oluline. Samas oli oluline respondentide leidmine üle Eesti, mis võimaldaks üldistuste tegemist; sellest veelgi olulisem eesmärk oli tervishoiu sotsiaaltöötajate koostöövõrgustike kujunemise protsessi mõistmine. Intervjuudele järgnes materjali transkriptsioon, kodeerimine ja analüüs. Andmeanalüüsil oli kasutusel põhistatud teooria analüüsimeetod – kodeerimine, mis lubab valikuliselt kasutada andmeid kogu materjali ulatuses.

Uurimistulemused

Analüüsi käigus selgusid põhilised tervishoiu sotsiaaltöötajate seisukohad koostöövõrgustiku kujunemise ja arenemise kohta. Uuringu põhilised tulemused on järgmised:

- Kõik respondendid näevad võrgustikutööd tervishoiu sotsiaaltöö väga olulise osana.
- Võrgustikutöö aktsepteerimine ja kasutuselevõtt teiste spetsialistide poolt on esmatähtis selle arengu tagamiseks.
- Eduka võrgustikutöö kindlustamiseks on vajalik võrgustiku liikmete tundmine, ühine arusaam võrgustikutöö olulisusest ja kliendikeskne suhtumine.
- Koostöövõrgustiku kujundamisega on aktiivselt tegelenud kõik uuringus osalenud tervishoiu sotsiaaltöötajad. Põhilisteks koostööpartnerite saamise viisideks on ühised koolitused ja infopäevad, võrgustiku kokkusaamistel osalemine, kontaktide loomine telefoni ja e-posti kaudu ning isiklike suhete abil.
- Tervishoiu sotsiaaltöötajad jagavad koostöövõrgustiku kaheks – tervishoiuasutuse sisene võrgustik ja koostöö teiste asutuste ja erialade spetsialistidega.
- Tervishoiuasutuse siseselt kuuluvad multidistsiplinaarsesse koostöövõrgustikku põhiliselt arst, meditsiiniõde ja teised, mittemeditiinilise haridusega tervishoiusüsteemis töötavad spetsialistid – psühholoog, logopeed, eripedagoog, tegevusterapeut, füsioterapeut, rehabilitatsioonimeeskonna koordinaator.
- Teiste asutuste ja spetsialistide hulgast on kõige tihedam koostöö kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajate ning teiste sotsiaalosalakonna spetsialistidega, hoolekandeteenuseid pakkuvate asutustega ning Pensioniametiga.
- Tervishoiu sotsiaaltöötajal on võrgustikutöö liikmena väga palju erinevaid rolle (tööülesandeid), sõltuvalt iga juhtumi vajadustest. Respondendid tõid põhilistena välja: informaatore, koordinaatore, koostöö algataja, võrgustiku aktiveerija ja säilitaja, dokumenteerija, väljakirjutamise planeerija ning võrgustiku liikmete koolitaja. Kliendiga tunneb tervishoiu sotsiaaltöötaja end nõustaja, infopanga, jõustaja ning vahendajana.
- Võrgustikutöös esinevad mitmed takistused. Uuringust selgus, et peamised on aja- ning raharessursi piiratus, vähene huvi koostöö-

partnerite poolt, meditsiinipersonali poolne tervishoiu sotsiaaltöötaja tegevuse vajalikkuse vähene mõistmine ja tunnustamine, võrgustikutöö olulisuse vähene tunnustamine riiklikul tasandil, liigne bürokraatia ning vähesed uuringud tervishoiu sotsiaaltöö alal.

- Tulevikus näevad tervishoiu sotsiaaltöötajad toimiva võrgustikutöö eeldustena võrgustiku liikmete poolset huvi koostöö vastu, ühtsemat arusaama multidistsiplinaarse meeskonnatöö olemusest, kliendikesksust, meditsiinipersonali poolset sotsiaaltöötaja omaksvõtmist ja tema töö tunnustamist. Samuti rohkem aega ja vahendeid kõikidele spetsialistidele võrgustikutöös osalemiseks ning asjaajamise lihtsustumist. Kaasa aitavad ka uuringud võrgustikutöö kasulikkuse kohta ning võrgustiku liikmete sellealane koolitus.

Järeldused

Eestis on vähe uuritud võrgustikutööga seotud küsimusi, eelnimetatud kategooria empiirilised uurimused praktiliselt puuduvad. Samas on valdkond – koostöövõrgustik – oluline tervishoiu sotsiaaltöötaja töö efektiivsuse tõhustamiseks. Vajalik on ka avaliku arutelu algatamine võrgustikutöö meetodi tunnustamise ja kasutuselevõtu osas nii sotsiaal-, meditsiini- kui teistes kõrval- ja sidusvaldkondades, kuna see aitab kokku hoida ressursse.

Uurimistulemuste põhjal saan väita, et tervishoiu sotsiaaltöötajad on positiivselt meelestatud võrgustikutöö arendamise suhtes ja näevad selle töömeetodi juurutamise vajadust ka teistes valdkondades töötavate sotsiaaltöötajate ning muude spetsialistide igapäevapraktikas. On oluline, et võrgustikutööst kujuneks sotsiaal- ja tervishoiusektoriga (aga ka teiste humanitaarvaldkondadega) seotud spetsialistide loomulik tööosa. Seega on oluline lisada spetsialisti töökohustuste (ja ka õiguste) hulka aeg võrgustikutööks, kuna see hoiab kokku nii aja- kui rahalisi ressursse, kui spetsialistid ühiselt mingi eesmärgi nimel töötavad.

On vajalik, et tervishoiu sotsiaaltöötaja püsiks ametis pikema perioodi vältel, mis tagaks kvaliteetsema tulemuse võrgustiku tugevne-mise arvelt. Uuringust tulenes tõdemus, et koostöövõrgustiku kujune-misele aitab kaasa ühine maailmavaade, huvi koostöö vastu ja sarnane arusaam võrgustikutöö olemusest.

Eestis on hea näide võrgustikutöö arengust tuua Eesti Tervishoiu Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni varal, kuhu kuuluvad nii tervishoiu sotsiaaltöötajad, mõned meditsiinispetsialistid kui ka toetajaliikmed teistelt erialadelt, kes on huvitatud valdkonna arengust. Erialaseltside ja ühingute arendamises näen võimalust igapäevatoos kasutatavate meetodite ühtlustamiseks, valdkonna arendamiseks ning üksteisele toeks olemiseks. Toimivad ühinged annavad palju valdkonna üldisele arengule. Kõike ei ole võimalik ega vajalik seadustega reguleerida, sest eriala või valdkonna siseselt sõlmitud kokkulepped on sageli püsi-vamad kui määrustega pandud kohustused.

Vajalik on teha võrgustikutööd nii asutuse sees kui ka teiste amet-kondade ja spetsialistidega. Multidistsiplinaarse meeskonnatöö juuru-tamine ei ole väga lihtne, kuna tervishoiusüsteemis on läbi aegade toiminud teatav hierarhia, mida küll viimasel ajal püütakse teadlikult vähendada, kuid mis on visa kaduma. Tervishoiu sotsiaaltöötajal on end raske tunda meditsiinipersonali hulgas väärtusliku meeskonna liikmena. Sama probleemi ees on ka teised mittemeditsiinilise hari-dusega spetsialistid, kes töötavad tervishoiusüsteemis. Koostöö teiste ametkondade ja spetsialistidega sujub lodusamalt, kuna reeglina pöördub tervishoiu sotsiaaltöötaja võrgustiku liikmete poole nende tööpiirkonda või eriala puudutavates küsimustes. Aga ka siin esineb mitmeid takistusi, mis muudavad väga vajaliku võrgustikutöö keeru-liseks.

Võrgustikutöö kui ühe efektiivse töömeetodi levik on Eestis veel ees. Selleks tuleb selgitada võrgustikutöö aluseid ja tunnustada selle olulisust kliendile kvaliteetse teenuse tagamisel.

Kasutatud kirjandus

- Babbie, E. (2004) *The Practice of Social Research*. 10. trükk. United Kingdom: Belmont, California: Wadsworth/Thomson Learning
- Eesti Tervishoiu Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni koduleheküljel
<http://www.hot.ee/etsaetsa> [27.10.2005]
- Germain, C. B. (1984) *Social Work Practice in Health Care. An Ecological Perspective*. Columbus, Ohio: The Free Press, A Division of Macmillan, Inc.
- Strömpl, J. (2003) Sotsiaaltöö uurimismeetodid, loengumaterjalid. Tartu Ülikool.
- Strömpl, J. (2001) Sotsiaaltöö uurimusest: konstruktsionistlik lähenemine. *Sotsiaaltöö*. 2001,1: 10–11.

SUNDÜÜRNIKE ELUTINGIMUSED JA ELUASEMESTRATEEGIAD TARTU LINNAS AASTATEL 1998–2005: ELUASEMETEENUSE OSUTAMISE VAJALIKKUS

HELENA PURGA

Juhendaja Jüri Kõre

Helena Purga kaitses magistritöö Tartu Ülikooli sotsiaaltöö erialal 2006 aastal.

Kontakt: Helena.Purga@mail.ee

Artikkel põhineb autori magistritööl, mille eesmärgiks oli välja selgitada õigusjärgsetele omanikele tagastatud majades elavate üürnike olukord ja tulevikuväljavaated. Tartu Linnavalitsuse linnavalitsuse osakonnas olid 2005. a. aprilli seisuga andmed 530 tagastatud eluruumide leibkonna kohta, uurimuse läbiviimise ajal küsitleti kokku 146 isikut. Selgitati sundüürnike suhteid omanikega, uuriti sundüürniku leibkonna liikmelisust ja nende toime tulekut. Samuti püüti välja selgitada sundüürniku praeguse eluruumiga seonduvaid aspekte (elamistingimused, tulevikuplaanid jms). Sellest lähtuvalt tehti ettepanekuid, mis on rakendatavad praktilises töös sundüürnikega.

Uurimuse probleemiseade

Üle kümne aasta kestnud omandireform on puudutanud meid kõiki. Valdavalt said inimesed erastada nende kasutuses olevaid eluruume EVP-de eest. Teise võimalusena nägi omandireform ette majade

tagastamise õigustatud subjektidele. Omandireformi tulemusena on aga tekkinud olukord, kus tagastatud majade üürnikud on sattunud suhteliselt raskesse olukorda. Nad elasid tagastamise hetkel omanikele või nende seadusjärgsetele pärijatele tagastatud elamutes ning neil puudus võimalus oma senist elukohta erastada. Omandireform on tekitanud tõsiseid pingeid mitte ainult majaomanike ning üürnike vahel, vaid suur osa elanikkonnast on kaotanud usalduse riigiasutuste vastu. Oma kodu kaotanud sundüürnikud süüdistavad riiki kodanike põhiseaduslike õiguste rikkumises. Omanikud aga kaebavad, et nad ei saa kehtestatud piirangute tõttu tagastatud omandit kasutada, kasutada ja hallata.

Järjest enam kaasatakse erinevatesse kohtuprotsessidesse (nt sundüürniku eluruumist väljatõstmise nõue) ka kohalikku omavalitsust, kuna kohtu arvates võib iga sundüürniku puhul olla tegemist eluasemeteenust vajava isikuga. Teadaolevalt on peamiseks probleemiks kohaliku omavalitsuse omandis olevate eluruumide vähesus. Selleks, et teha teatud valik üürileandmiste osas, lähtutakse Tartu linnas eelkõige sundüürniku toimetulekuvõimest, mis omakorda viib selleni, et abivajajale antakse üürile sotsiaaleluruum. Kui aga leitakse, et sundüürnik on suuteline ise hakkama saama, üürima eluruumi eraturult, arvatakse, et sundüürniku abistamine on sundüürniku enda isiklik huvi. Siinjuures tulebki esile asjaolu, et riik ja kohalik omavalitsus üritavad paljudel juhtudel pääseda sundüürniku eluruumi probleemi lahendamisest, jättes probleemi lahendamise hoopis sundüürnikule endale. Eelneva puhul ei saa me aga rääkida võrdse kohtlemise printsiibist – teatud osa sundüürnikke pidi/peab probleemiga ise hakkama saama, teine osa aga on tänu riigi või kohaliku omavalitsuse abile eluaseme küsimuse juba lahendanud.

Uurimuse eesmärk ja ülesanded

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada õigusjärgsetele omanikele tagastatud majades elavate üürnike olukord ja tulevikuväljavaated ning seeläbi leida vastus küsimusele, kas sundüürnik on ainult eluasemeteenust vajav isik sotsiaaltoetuste seaduse mõttes.

Uurimuse eesmärgist lähtuvalt püstitati järgmised ülesanded:

- selgitada välja, millised on sundüürnike elamistingimused, suhted omanikuga ja milline on sundüürnike majanduslik toimetulek (maksevõime)
- selgitada välja, milline on sundüürnike leibkonna koosseis
- uurida sundüürnike edaspidiseid eluasemestrategiaid
- võrrelda 2005. aasta küsitluse tulemusi koos kahe varasema Tartus ning Pärnus ja Tallinnas läbi viidud uuringu andmetega, mis võimaldavad kirjeldada muutusi sundüürnike probleemides
- hinnata sundüürnike eluasemeteenuse vajalikkust, lähtudes sundüürnike elutingimustest ja eluasemestrategiatest
- vastavalt uurimistulemustele teha ettepanekuid probleemi lahendamiseks Tartu
- linnas

Uurimismeetod, valim, analüüsimeetod

Küsitlus viidi läbi otseintervjuudena ehk näost-näkkude intervjuudena, kasutati ankeetküsitlust; tegemist oli kvantitatiivse uurimisega. Intervjuueerija esitas intervjuueeritavale etteantud küsimused ja märkis üles vastused, kas variantvastustena või vabalt valitud vastustena. Otseintervjuu valiku peamine põhjus oli, et see annab võimaluse esitatud küsimusi vajaduse korral selgitada. Otseintervjuu kasuks otsustati ka seepärast, et oleks võimalik saada rohkem informatsiooni isikute faktiliselt elu- ja elumise kohta.

Tartu Linnavalitsuse linnavarade osakonnas olid 2005. aasta aprilli seisuga andmed 530 tagastatud eluruumide leibkonna kohta. Sundüürnike küsitlemiseks koostati linnavarade osakonna üürnike nimesid

ja aadresse sisaldava nimekirja alusel juhuvalim suurusega 200 leibkonda. Hiljem, küsitluse käigus, koostati täiendav juhuvalim suurusega 90 leibkonda (Kõre 2005). Uurimuse läbiviimise ajal küsitleti kokku 146 isikut (Kõre 2005a). Uurimus viidi läbi 2005. aasta aprilli jooksul. Küsitlaja käis talle antud aadressidel kuni kolm korda ning sõltuvalt asjaoludest küsitlaja:

1. Viis läbi küsitluse juhul, kui isik oli nõus vastama. Kui isikut polnud kodus, küsitleti tema perekonnaliiget juhul, kui viimane omas samuti üürniku õigusi. Kui antud eluruumi oli elama asunud uus, peale elamu tagastamist üürilepingu sõlminud isik, siis teda ei küsitletud.
2. Fikseeris isiku mitteleidmisel teadaoleva info isiku kohta (surnud, ära kolinud, on küll üürnik, kuid elab faktiliselt mujal), mida oli võimalik saada naabritelt ning seejärel lõpetas tema otsimise.
3. Loobus isiku otsimisest, kui kolmanda korra otsimise järel isikut ei leitud ja mingit infot tema kohta hankida ei õnnestunud (Kõre 2005a).

Uurimuses analüüsiti põhiliselt kolme Tartus läbiviidud uuringu tulemusi (Omanikele... 1998, Toomla *et al.* 2000, Kõre 2005), mis on kajastatud jooniste näol. Mõningaid võrdlusi on tehtud ka Pärnus (Väljaots 2004) ja Tallinnas (Kõre 2005b) läbi viidud sarnaste küsitluste tulemustega. Võrdlused võimaldavad kirjeldada ühisjooni, erinevusi ja muutusi Eesti kolme suurema linna tagastatud majade üürnike probleemides.

Tulemused ja arutelu

Uurimuse tulemuste põhjal võib kokkuvõtvalt öelda, et sundüürnike olukord Tartu linnas pole alates 1998. aastast oluliselt paremuse suunas liikunud. Paljusid kortereid iseloomustab elementaarsete mugavuste puudumine. Samuti vajab enamus kortereid kapitaalremonti ning seda eelkõige küttekollete osas. Teadaolevalt on tagastatud majade puhul tegemist majadega, kus küttekoldeks on ahi või

pliit. Amortiseerunud süsteemid võivad aga põhjustada ohtu elanikele. Sundüürnikud arvasid, et peale maja tagastamist õigusjärgsele omanikule on elamistingimused jäänud valdavalt samaks või halvenenud.

Asjaolu, et sundüürnike eluasemetingimused ei ole muutunud paremaks, on kindlasti tingitud üleüldisest elamufondi seisust. Juba 1982. aastal leiti, et Tartu elamufondile on iseloomulik suure osa elamute halb seisund, mis väljendus ühelt poolt elamute füüsiliselt viletsas seisundis ja teiselt poolt madalas heakorrastuse astmes (moraalne kulumine) (Определение.... 1982). Seega, kui omanikele tagastati omandireformi käigus elamuid, polnud need suure tõenäosusega heas seisundis ning juba tagastamise ajal võisid osad elamud olla määratud lammutamisele. Näiteks perioodil 1976–1980 planeeriti lammutada 76 maja, kuid tegelikkuses lammutati vaid 8 maja (Определение.... 1982).

Uuringust selgus, et enamuse sundüürnikke on kas pensionärid või palgatöötajad. Töö autor kaldub arvama, et mittetöötavate pensionäride osakaal võiks olla palju suurem, kuid tänapäeva ühiskonnas peavad paljud pensionärid töötama, et tagada endale inimväärsem elu.

Heameel on tõdeda, et paremuse poole liiguvad omaniku-üürniku omavahelised suhted.

Samuti selgus uuringust, et enamusel uuringus osalenud isikutest puudub koht, kuhu asuda elama juhul, kui nad peaksid oma praegusest eluruumist välja kolima. Arvatavasti tekitab selline olukord sundüürnikes ebakindluse tuleviku suhtes. Oma töökogemusele tuginedes võib autor väita, et tihtipeale arvatakse, et üürnik saaks eluaseme kaotuse korral oma laste juures elada. Vanemate aitamise kohustus tuleneb perekonnaseadusest. Uuringust saime teada, et ainult viis protsenti vastanutest leiaksid uue elukoha oma laste juures. Siit võib tuleneda aga olukord, et kohalik omavalitsus keeldub andmast üürnikule teist eluruumi, kuna arvatakse, et üürnikul on võimalus elada laste juures ja lastel on kohustus aidata oma vanemaid. Teiselt poolt ei pruugi lastel olla võimalik tagada oma vanematele

eluruumi kasutamise võimalust, kuna nende enda kasutuses olev eluruum võib olla liiga väike. Seeläbi võib tekkida suhteliselt eakal sundüürnikul tunne, et teda polegi kellelegi vaja. Väga väike osa üürnikke töid välja alternatiivse elukohana ka suvila. Arvestades suvila funktsiooni, saaks üürnik kasutada seda vaid soojal aastaajal.

Selgus ka, et sundüürnikel on kartus laenu võtmise ees. Samas on see loomulik, sest sundüürnike hulgas on eakaid inimesi ja nende sissetulekud on väga väikesed.

Uurimusest selgus, et enamus küsitluses osalenud sundüürnikke sooviks üürida edaspidi eluruumi Tartu linnalt. Antud asjaolu võib olla tingitud arvamusest, et linna poolt üüritavad eluruumid on madalamate üürikuludega ning linn on pikaajalisem ja kindlam üürileandja. Paraku tuleb tõdeda, et sellised sundüürnike ootused võivad olla liiga kõrged.

Uurimuses jõuti järeldusele, et suures osas ei ole sundüürnikud eluasemeteenuse vajajad sotsiaalhoolekande seaduse mõttes. Küll aga abistaks neid suuresti munitsipaaleluruumi üürimise võimalus. Sundüürniku staatus ei tähenda, et sundüürnik ei suudaks ise endaga toime tulla. Uuringu kohaselt sai kinnitust ka see, et sundüürnike eluasemekulud polegi nii väikesed, pigem on need praegusi kinnisvarahindu silmas pidades keskmised. Seega saame mingis mõttes rääkida sundüürnikest kui maksejoolistest üürnikest. Samas ei saa siinkohal teha üldistusi. Üürnikud ise pidasid oma eluasemekulude suurust valdavalt elamistingimustele vastavaks. Tuleb tõdeda, et enamus sundüürnikke pole siiski võimelised üürima eluruumi eraturult, kuid see asjaolu ei tähenda tingimata seda, et nad vajaksid sotsiaaleluruumi.

Ettepanekud

- Kaasata endisi sundüürnikke eluasemeprogrammidesse. Endised sundüürnikud võivad olla positiivseks ja julgustavaks eeskujuks teistele sundüürnikele eluasemeprobleemide lahendamisel.
- Suurendada Tartu linnas munitsipaalelamufondi.

- Hakata väljastama omanikele remonditoetusi, näiteks küttekollete remondiks.
- Suurendada kolimistoetust.

Kokkuvõte

Probleemide lahendamist ei tohiks jätta ainult sundüürnike kanda, sest nad on jäetud ilma eluruumi erastamise võimalusest, mida enamus sai kasutada. Seega on sundüürnike puhul rikutud võrdse kohtlemise printsiipi. Oluline on, et koos riigi ja kohaliku omavalitsuse abiga suudetaks taastada sundüürnike oma kodu identiteet. Oma kodu identiteeti aga ei ole mõistlik hakata püüdma taastada eluasemeteenuse osutamise st. sotsiaaleluruumi üürile andmise näol, kuna sel juhul võib tekkida oht, et sundüürnikud hakkavad põhjendamatult tundma end sotsiaalselt stigmatiseerituna.

Kuddo (2000) on varasemalt tõstatanud küsimuse, kas sellises mahus tagastamine ja kompenseerimine, nagu see on Eestis toimunud, ei käi süsteemsete reformidega ning siirdeprobleemidega maadlevale väikeriigile üle jõu. Võib öelda, et eelnevale küsimusele on vastatud juba küsimuse endaga ning käesoleval hetkel võib kindlalt väita, et Eestile käib elamute tagastamise tulemuste likvideerimine ja sundüürnike probleemide lahendamine seniajani üle jõu. Riik ja kohalik omavalitsus peaks jõudma selleni, et sundüürnike eluasemeprobleemi puhul pole tegemist “kuuma kartuliga”, mida riik veeretab kohalikule omavalitsusele ja vastupidi.

Kasutatud kirjandus

- Kuddo A. (2000) Omandireformi okkaline rada. Eesti uue aastatuhande lävel: väikerahva võimalused ja valikud. TEA 261–270.
- Kõre J. (2005a) Tartu tagastatud majade üürnike olukord ja eluasemestrategiad. Ülevaade 2005. a. küsitluse tulemustest ja analüüs 1998. a., 2002. a. ja 2005. a. küsitluste andmete põhjal.
- Kõre J. (2005b) Tallinna tagastatud majade üürnike eluasemetingimused, sotsiaalmajanduslik olukord ja eluasemestrategiad. Ülevaade 2005. a.

- oktoobris Tallinna Eluasemefondi, Tartu Ülikooli ja uuringukeskuse Faktum ühistööna korraldatud küsitluse tulemustest. Vahearuanne.
- Omanikele tagastatud majades elavate üürnike probleemid ja nende lahendused (1998) Eesti Konjukturiinstituut. Tallinn.
- Определение основ и тенденции развития города Тарту для усиления управленческих функций СНД. ИЗУЧЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ГОРОДА ТАРТУ /отчет промежуточный/ Часть II. (1982).
- Toomla R., Taru M., Tüür K. (2002) Õigusjärgsetele omanikele tagastatud majades elavate üürnike olukord ja tulevikuväljavaated. Ülevaade küsitluse tulemustest.
- Väljaots K., (2004). Sundüürnike toimetulekuprobleemid Pärnu linnas. Diplomitöö. Sotsiaaltöö korralduse lektoraat. TÜ Pärnu Kolledž.

LAPSEKESKSE KONTSEPTSIOONI RAKENDAMISEST ÜHE LASTEKODU NÄITEL

INGRID KASK

Juhendaja Judit Strömpl

Ingrid Kask lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala magistriõppe 2006. aastal. Praegu töötab Viiratsi Lastekodu direktorina.
Kontakt: ingrid@vlk.viljandi.ee

Enne uurimusega alustamist olin töötanud lastekodus kaks aastat. Igapäevaelu ja töö lastekodus tekitas palju vastakaid mõtteid. Ma ei suutnud mõista, miks vaatamata töötajate püüdlustele on lastekodus palju konflikte laste omavahelistes, aga ka laste ja täiskasvanute vahelistes suhetes. Kuigi lastekodu töös on hakatud üha enam rääkima lapsekesksest lähenemisest, mis peaks tähendama laste vajadustest lähtuvat tööd, mõistsin, et lapsekeskse kontseptsiooni ja tegeliku elu vahel on ebakõlad. Sellepärast otsustasin pühendada oma magistritöö lastekodu igapäevasuhete sügavamale uurimisele. Artikkel põhineb minu magistritöö uuringul, mille viisin läbi 2005 aasta esimesel poolel lastekodus, kus olin alustanud tööd direktorina.

Sissejuhatus

Lastekaitseadus ja muud lapsi puudutavad seadused taasiseseisvunud Eestis käsitlevad last kui väärtust, mis väljendub lapsekeskses lähenemises elu erinevates valdkondades. Vaatamata lapsekessele kontseptsioonile on aina rohkem probleeme laste toimetulekuga (õigem oleks

ehk öelda lastega toimetulekuga). Eriti puudutab see probleem lastekodusid. Et jätkata tööd lastekodus, oli minu jaoks hädavajalik mõista, miks ja mis eesmärgil lastekodus elavad lapsed ja seal töötavad täiskasvanud toimetavad just nii, nagu nad toimetavad. Lähtuvalt sellest oli uuringu eesmärgiks koguda ja analüüsida informatsiooni lastekodu igapäevaelu kohta.

Asutuse puhul on oluliseks see, et ta eksisteerib riikliku laste hoolekandenasutusena juba 1938. aastast. Nii kandis asutus nõukogude süsteemile omaseid tunnuseid. Peale Eesti taasiseseisvumist hakati asutust reorganiseerima, juurutati peresüsteem eesmärgiga rakendada lapsekeskset lähenemist. Seega on ka aeg ja üldised muutused ühiskonnas mõjutanud elu lastekodus. Mind huvitas, kuidas lastekodu eluga otseselt seotud inimesed ehk lapsed ise ja töötajad näevad viimase aja muutusi ning kuidas nad neid muutusi tõlgendavad. Oma uurimusega otsisin vastuseid küsimustele: Kuidas kirjeldatakse muutusi seoses lapsekesksele hoolekandele üleminekuga? Milles väljendub lapsekeskne lähenemine lastekodu igapäevaelus? Uurimuse ajal oli lastekodus kolm lastekodu peret, igas neist elas kuni 12 erinevas vanuses kooliealist poissi ja tüdrukut ning lastekodu peres töötas neli-viis kasvatajat. Lastekodu hoolekandesüsteemi kuulub ka noortemaja, kus uurimuse ajal elas 10 noorukit, põhiliselt täisealised.

Teoreetiline alus ja uurimismeetod

Uurimisel tuginesin sotsiaalkonstruksionistlikule teorialle (vt nt Burr 1997, Strömpl 2001, Strömpl 2002), mis käsitleb sotsiaalset reaalsust inimestevahelise suhtlemise protsessina. Lastekodu elu konstrueerivad lastekoduga seotud inimesed (lapsed ja töötajad), kes kogevad igapäevaselt elu lastekodus, omistavad tähendusi ümbritsevatele nähtustele ja sündmustele, sh muutustele. Seepärast sobib sotsiaalkonstruksionism institutsiooni tundmaõppimiseks just institutsiooniga seotud inimeste kaudu. Andmeid kogusin 2005. aasta esimesel poolel etnograafilise osalusvaatluse abil (vt nt Hammersley, M. & Atkinson, P. 1983). Vaatluse viisin läbi jaanuaris-veebruaris

2005; jälgisin inimesi, tegevusi ja suhteid. Seejärel märtsis-aprillis viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud lastekodus elava 11 nooruki ning 8 kasvatusala töötajaga. Keskseks protsessiks andmete töötlemisel oli osalusvaatluspäeviku ja salvestatud intervjuude kodeerimine ning analüüs, mis aitas välja tuua andmetes sisalduvaid teemasid.

Üldised muutused ideoloogias ehk kontekst

Lastekodu ülesanne on orbude ja vanemliku hoolitsuseta laste inimväärne kasvatamine, õpetamine ja arendamine, et lapsed oleksid võimalikult iseseisvad ja toimetulevad inimesed peale lastekodust lahkumist. Selles näevad ka lastekodu töötajad oma töö eesmärgi. Kuna lastekodu töötajad rääkisid osalusvaatluse ja intervjuuvestluste ajal muutustest lastekodus, võrreldes endise ja praeguse asutuse tegevust ja laste kontingenti, on oluline tähelepanu pöörata ka sellele, et lastekodu on osa ühiskonnast ning ühiskonnas toimuvad protsessid ja ideoloogiad mõjutavad lastekodu tähendust ning tegevust, ka lapse identiteeti ja eneseväärtustunnet. Probleemid lastekodus on seotud üleminekuühiskonna raskustega. Sotsiaalteadlaste analüüsi kohaselt peetakse siirdeaja Eesti ühiskonna üheks olulisemaks nähtuseks pöördumist inimese individuaalsete väärtuste poole (vt nt Eesti inimarengu aruanded 1996, 1997, 1998; Lauristin ja Vihalemm 1997). Muutused peegelduvad seadustes, k.a. lastekaitset reguleerivas seadusandluses. Üheks oluliseks momendiks on, et kui nõukogude ideoloogia kohaselt oli laps nn riigi laps ning olenemata kasvukeskkonnast pidi lapsest kasvama nõukogude riigile vajalik/kasulik/lojaalne kodanik, siis nüüd peetakse lapse kõige loomulikumaks kasvukeskkonnaks perekonda. Nagu eelpool mainitud, on muutused seotud pöördumisega inimese individuaalsete väärtuste poole. Põhiseaduse kohaselt garanteeritud indiviidi võrdsed õigused ja vabadused laienevad enamuses ka lapsele. Nii peab igale lapsele muuhulgas olema tagatud õigus elule, isikupuutumatusel, sõna- ja mõttevabadusele, üldisele tegevusvabadusele, eraelu kaitsele, tervise kaitsele. Üldiste muutustega seonduv veel üks oluline suund. Demokraatliku ühiskonna väärtuseks

on lapsekeskne lähenemine, mille kohaselt peaks lapsest kasvama tulevane vastutus- ja koostöövõimeline ühiskonnaliige (vt nt Strömpl 2004).

Lapsekeskne lähenemine retoorikas ja praktikas

Igapäevaelu sisuline reorganiseerimine uuritavas lastekodus algas Eesti taasiseseisvumise järgsetel aastatel pereprogrammi väljatöötamisega. Eesmärgiks renoveerimistöodel ja töökorralduse muutmisel oli lapsekesksus, et lastekodu sisemine elu oleks võimalikult lapse vajadusi arvestav ja kodulaadne. Rõhutati hoolivuse ning lastes kodutunde loomise tähtsust. Pereprogrammi kontseptsioon näeb ette, et kasvatajad oleksid lastega lähedased, märkaksid laste vajadusi, lahendaksid lastega ettetulevaid probleeme, korraldaksid elu ühes lastekodu peres võimalikult „nii nagu kodus”. Samas rääkisid kasvatajad, et aasta-aastalt, peale peresüsteemi loomist, on aina rohkem probleeme lastega toimetulekuga. Just siinkohal ilmnevad vastuolulised nähtused. Staažikad kasvatajad kirjeldasid laste kasvatust nõukogude ajal, mis lastekodu praktikas tähendas laste allutamist rangele korrale. Režiimi abil saavutati kontroll laste üle ning tagati laste sõnakuulelikkus. Võrreldes lastekodu kunagist ja tänast argielu, kirjeldati, kuidas nüüd on kõik muutunud ja teistsugune. Nüüd on peresüsteem, kuid laste kasvatus muudavad keeruliseks vastandlikud nähtused: laste kontingent võrreldes varasemate aastatega on raskem, samas on liberaalsem lastekodu režiim.

Lastekodu töötajad mõistavad, et laps vajab kasvamiseks tähelepanu ja hoolimist. Kuid raskused peituvad selles, et kui nõukogude perioodil tulid paljud lapsed lastekodusse väikelastekodust, neil ei olnud kasvatajate sõnul väljakujunenud last kahjustavaid harjumusi, siis nüüd satuvad paljud lapsed lastekodusse oma kodunt. Lastekodu ametlike dokumentide põhjal jäeldub, et laste perest eraldamise sagedasemaks põhjuseks on vanema(te) töötus või alkoholism ning pereliikme (kas lapse või vanema) puue, mis põhjustab oskamatust ja/või suutmatust oma last kasvatada. Oma kodunt lastekodusse

tulevatel lastel ja noorukitel on sageli koolitee unarusse jäänud ning välja kujunenud omad normid, väärtused ja harjumused, nagu keelekasutus, suitsetamine ja hulkumine. Ei lastekodu töötajad ega lapsed ise ei saa selgelt aru, mis toimub. Olukorra muudab kasvatajate jaoks raskeks see, et puuduvad selged eeskirjad kasvatus töö kohta. Mitmed kasvatajad rääkisid, kuidas enne peresüsteemi loomist kehtisid asutuses eeskirjad nii lastele kui ka töötajatele. Kord oli küll range nii laste kui töötajate suhtes, kuid see tagas kasvatus töös omaladse stabiilsuse, kuna kasvatajad teadsid täpselt, millised olid tema tööülesanded, mida temalt oodati ja mida pidid tegema kolleegid. Selliselt tunti turvalisust oma töös. Nüüd tekitab kasvatajates ebakindlust see, et puuduvad eeskirjad ja kasvatajate ametijuhendid on üldsónalised, hõlmates samas väga erinevaid töö valdkondi nagu näiteks lastega igapäeva koristustööd, õppimine, maavälised üritused, laste vaba aja suunamine ja laste jaoks oluliste inimestega suhtlemine. Kasvatajad mõistavad, et läbi eelpool nimetatud tegevuste toimub lapse arendamine ja kasvatamine, kuid kuna probleeme laste sõnakuulekuse ja lastega toimetulekuga on palju, jääb ikkagi selgusetuks, mida tähendab laste kasvatus „nii nagu kodus“.

Kasvatajad väljendasid arvamust, et lapsed kogu ühiskonnas on tänapäeval teistsugused. Teistsuguste laste määratlemisel kirjeldati, kuidas lastel on tänapäeval vabadused, õigused ja mugavused ning puuduvad piirid. Sellist suunda tunnetatakse ka lastekodus. On tarvis, et lapsed kuuletuksid ja täidaksid korranõudmisi. Võib arvata, et just laste ja töötajate vaheline suhe peaks olema n-õ vahend distsipliini saavutamiseks. Kuid vastupidiselt tunnetavad kasvatajad – see ei ole piisav, kui ainukeseks vahendiks lastega töötamisel ja korrale kutsu misel on kõne. Osalusvaatluse ajal püüdsin mõista, kuidas ja milliseid vahendeid kasutavad täiskasvanud oma töös lastega. Süvenedes laste ja töötajate suhetesse, märkasid üha enam, et mõjutusvahenditeks lastekodus on sageli täiskasvanute poolt kujundatud isearalik suhtlemis- ja kasvatusstrateegia ning taktika. Laste kasvatuses ja lastega suhtlemisel ilmnisid selgelt nähtused nagu tõrjumine, varjamine ja täiskasvanute

püüd lastest üle olla. Sagedasemaks mõjutusvahendiks probleemide korral oli laste protestivaimu ärahoidmiseks iga lapsega eraldi rääkimine, mis meenutas nn ajupesu. Kasvatajad justkui kartsid vestlusi laste ja noorukite osalusega grupis. Seletuseks võib olla, et kuna puudub teadmine, kuidas teemade arutelud grupis liiguvad ja võib-olla ka oskus grupivestlusi juhtida, siis võisid sellised koosolekud olla kasvatajate jaoks liialt riskantsed ettevõtmised.

Lastega peetud koosolekud, mis osalusvaatluse ajal toimusid, muutusid mitmel korral vaimset väga kurnavaks. Eesmärgiks oli arutada ja lahendada igapäevaelu küsimusi, kuid oli tunda laste ja töötajate vastasseisu. Lapsed ja noorukid olid alati koosolekuks võtnud sisse kaitsehoiaku või poosi, et *meil on ükskõik*. Taoline suhtumine koosolekutesse võis tuleneda sellest, et nad juba teadsid, et kogunetakse peamiselt siis, kui on probleemid. Vastastikkust mittemõistmist süvendas negatiivsete sündmuste üle moraliseerimine.

Intervjuuvestluste käigus rääkisid kasvatajad vaimsest väsimusest ja pingest. Saab järeldada, et praktikas püüavad kasvatajad lastest teatud vahendeid kasutades n-õ üle olla, kuid sisemiselt tunnetatakse iseenda rolli surveavaldajana kui kurnavat tegevust. Võib oletada, et iseäralikud mõjutusvahendid ja suhtlemisstrateegia lastekodus, mis põhjustavad inimeste vaimset kurnatust, on tagajärjeks laste ja täiskasvanute vahelise (piisava) avatuse ja usalduse puudumisele.

Laste kasvatusel lastekodus on iseloomulik, et laste ümber on palju täiskasvanuid (hooldajaid). Eelpool kirjeldasin täiskasvanute poolt kujundatud manipuleerivat käitumist lastega. Samas oli osalusvaatluse käigus märgatav, et manipuleerimine on vastastikune. Nähtus, kus kasvatajad on ühest küljest töötajatena erinevad isiksused, oma töökspidamise ja väärtustega ning teisest küljest erineva ettevalmistuse ja arusaamisega lastekodu töö sisust, annab minu arvates lastele eelise töötajatega manipuleerimiseks. Kui üks kasvataja on empaatiavõimeline ja hooliv nagu ema, siis teine on distantsi hoidev, säilitades selliselt enda tööjõudlust. Kui üks soovib lähedust lastega ja olla lastele mõistev sõber, siis teine kasvataja soovib olla, nii nagu

vanasti, õpetaja. See oli huvitav, et lapsed ja noorukid, kirjeldades täiskasvanuid lastekodus, nimetasid töötajaid nn õpetaja-tüüpi inimesteks. Räägiti, et lastekodu töötaja on nagu õpetaja, kes on tark ja kontrollib. Võib seletada, et lapsed ei tunneta võrdvärsust täiskasvanutega suhetes. Lapsed tunnetavad, et neid tahetakse teatud meetoditel alla suruda. See tekitab aga lastes protestivaimu ja on laste agressiivse käitumise üheks põhjuseks. Siinjuures näevad töötajad lapsi probleemsetena. Tulemuseks on lõhe laste ja personali vahel. See on olukord, kus lastekodu igapäevaelu toimib väliselt vaadates sujuvalt ja korrapäraselt, kuid on kujunenud kaks nähtust: (töötajate) rutiin ja kinnistunud veendumused. Laste probleemse käitumise põhjusi nähakse sageli lastes endis, nende arenguhäiretes ja psüühilistes iseärasustes. See ilmneb, kui öeldakse: „nad nagunii on sellised” või „meie lapsed on sellised”.

Probleemse käitumise põhjustest: diagnoos ja institutsioon

Mis ikkagi põhjustab laste probleemset käitumist lastekodus? Kasvatatud rõhutasid erinevust praeguste ja varasematel aegadel lastekodus elavate laste vahel. Näiteks räägiti: „*Meil ei olnud kunagi varem selliseid ebastabiilseid lapsi, kes ägestuvad ja karjuvad*”. Osalusvaatluse ajal esines olukordi, kus mõne lapse käitumine oli ootamatult väljakutsuv, esines asjade lõhkumist, täiskasvanute suhtes ülitundlikku reageerimist ja üldist negativismi. Lastekodu ametlikest dokumentidest järeldus, et on lapsi, kellel on kerge vaimne peetus või siis norm-intellektiga lapsi, kellel on diagnoositud psüühikahäireid. Tänu vestlustele nn impulsiivsete korrarikkujatega ja edasisele vaatlusele hakkas kujunema minu arusaam laste probleemse käitumise põhjustest. Vestluste käigus rääkisid noorukid arutlevalt normaalsusest ja mITTenormaalsusest, diagnoosidest ja sümptomitest või sellest, kuidas käitub psüühikahäirega inimene, kelle intellekt on normaalne, kuid käitumine tavapäratu. Noorukid kirjeldasid iseenda kogemusi psühhiaatriaiglas viibimisest ja psühhiaatriaiglas esinevast teistmoodi käitumisest. Noorukid arutlesid vestluste käigus väga sügav-

mõtteliselt ja targalt. Teisalt nägin, kuidas tavalise igapäevaelu ja suhtlemise käigus kasutasid need noorukid jätkuvalt käitumisviise, mis lubas neid pidada probleemseteks või tavapäratuteks. Saab järeldada, et kuna diagnoos väljendab midagi tavapäratut inimese isiku kohta, siis lastekodu igapäevaelu ja suhtlemise käigus hakkavad noorukid justkui õigustama oma diagnoosi olemasolu.

Teisest küljest mõjutab laste probleemset käitumist lastekodu argipäev. Igapäevaelu on lastekodu elanike jaoks sageli üksluine rutiin, kus vaheldust ja emotsioone pakub nn mittenormaalne käitumine. Justkui naudinguga tegid lapsed vahel seda, mis keelatud, näiteks välisjalanõudega siseruumides viibimine, suitsetamine ja suitsukoni mahaviskamine. Nii näib, et lastekodus elamisel on üks naudingut pakkuv eelis – rikkuda paljusid reegleid. Sellist nähtust võib seletada sellega, et lapsed lastekodus soovivad tunnetada oma enesekindlust ning reeglitele mitte alistudes demonstreerivad nad oma iseseisvust. Suureks avastuseks oli minu jaoks kogeda, kui targad on lapsed. Igapäevaelu jälgimine näitas, et lapsed ei allu tingimusteta autoritaarsusele, vaid soovivad olla kaasatud. Seepärast võib arvata, et lapsed ei järgi reegleid, kui neid ei ole kaasatud reeglite kokkuleppimise arutellu. Lapsed justkui mõistavad, et reeglite kohaselt normaalne käitumine on konsensususe küsimus ning seetõttu ei rahulda neid teadmine, et suur hulk inimesi (lastekodu töötajad) arvavad, et nii on õige käituda.

Väiksematest ja suurematest üleastumistest hakkab koosnema igapäevaelu sisu. Kusjuures töötajad tunnetavad, et katsetatakse nende talvuspiire. Selline olukord esitab lastekodu töötajatele tõsise väljakutse. Ühest küljest tegutsetakse vanade kasvatusmeetodite kohaselt, püüdes lapsi allutada ja lastest üle olla. Kuid nähes, et autoritaarsed kasvatusviisid ei toimi, tekivad küsimused. Kas peaksid „need” lapsed olema eraldatud teistest, st hästi käituvatest ehk lastekodu reeglitele alluvatest lastest või kasvama koos kõigi teiste lastega? Kas peaksid „need” lapsed olema mujal, erikasvatust pakkavas asutuses? Kas peaks „neid” lapsi agressiivse või impulsiivse käitumise korral isoleerima, nii

nagu vaimuhaiglas tehakse? Või nõuab „nende” lastega hakkama-
saamine teistmoodi kasvatusviise? Kui, siis milliseid? Noorukid
kirjeldasid vestluste käigus, kuidas nad ei allu tingimusteta autoritaar-
susele. Mitmel korral väljendati, et tuntakse vajadust olla aktsep-
teeritud. Otsides arusaama probleemse käitumise põhjuste kohta võib
olla kokkuvõtvaks seletuseks, et lastel ei ole mitte tähelepanu häire,
vaid tähelepanu puudus.

Lastekodu *versus* kodu

Nii tekibki küsimus, mis paik siis on lastekodu? Ühest küljest on
lastekodus peresüsteem ja lapsekeskse lähenemise ideoloogia, kuid
teisalt raskused lastega toimetulekul. Töötajad näevad, et lastekodus
on tingimused igapäevaseks elamiseks head. Mõistetakse, et kõik
lapsed vajavad tähelepanu, hoolimist ja lähedust. Samas oli huvi-
pakkuv see, kui räägiti, et lastekodu „tingimustes” ei suuda täis-
kasvanud lapse eelpoolnimetatud vajadusi täita. Selgitati, et lastekodu
ei saagi olla kodu laste jaoks, kuna lastekodu on ja jääb eelkõige asu-
tuseks. Lastekodu näol on tegemist tööpoolest asutusega. Lastekodus
on asutusele omased formaalsed tunnused, näiteks personal, formaal-
sed töösuhted ja dokumentatsioon. Nii näib, et laste arendamise ase-
mel domineerib asutus oma formaalsete tunnustega.

Noorukid rääkisid, kuidas nad mõistavad, et lastekodu on tahetud
muuta (on tehtud remonte, on ostetud mööblit, on tehtud lastekodu
hubasemaks), et ta oleks laste jaoks rohkem kodu. Ka lapsed ja
noorukid näevad, et lastekodus on olemas igapäevaseks äraelamiseks
head tingimused. Kuid päris koduks on seda palju nimetada. Laste-
kodu võrreldi internaatkooli, ühiselamu või õpilaskoduga, kuna
nähaakse, et neid asutusi iseloomustab sarnane elukorraldus. Lapsed ja
noorukid ei osanud uurimuse ajal selgesõnaliselt seletada, miks nad
lastekodu koduks ei pea. Kuna räägitakse lähisuhetest ja inimeste
kokkuhoidmisest oma kodus, võib järeldada, et igatsetakse siiraid
inimsuhteid, mida on lastekodu personalil raske pakkuda.

Üks tütarlaps rääkis, et tema jaoks muudab lastekodu koduks see, et tal on olemas kass. Kodu seondub kellegi lähedase, kas või kassi, olemasoluga.

Uurimustulemused lubavad järeldada, et tegemist on totaalse institutsiooniga (Goffmann 1961), mida iseloomustavad formaalne igapäevaelu ja distantseerunud inimsuhted. See on lastekodu eesmärgile vastutöötav nähtus. Eesmärgiks on lapsi kasvatada ja arendada, et neist kasvaksid iseseisvas elus toimetulevad noored. Samas esineb totaalsele institutsioonile omane elanike allutamine asutuse poolt kehtestatud reeglitele, mis takistab iseseisvuse arenemist.

Nagu eelpool mainitud, mängib olulist rolli ka see, missugune on lastekodu maine ühiskonnas. Paraku tuleb tunnistada, et nii lastekodude kui ka nende elanike maine ei ole tänapäeva Eestis eriti kõrge. Lapsed (aga ka töötajad) tunnevad enda erilisust, stigmatiseeritust. Tänapäeval ei esine laste märgistamisel väliseid märke, nagu ühesuguste riiete kandmise kohustus. Lastes süveneb stigma, kuna erilisust tuntakse iseendas: nii nagu iga institutsioon, väljendab ka lastekodu sotsiaalset staatust. Kasvatajate arvamuste kohaselt paneb sõna *lastekodu* paika, et lapsed on mahajäetud, hüljatud ja teistsugused lapsed ühiskonnas. Noorukid rääkisid, et inimestel on kujunenud tavaarusaamad lastekodu ja lastekodulaste suhtes. Nad kogevad sageli igapäeva suhtlemise käigus pealesurutud tähelepanu, näiteks abistatava rollis olles või erilisust, mida nad ise ei sooviks.

Lastekodus elades kujuneb lapsel uus arusaam iseendast. Lapse mina-identiteeti mõjutavad uued suhted, keskkond ja staatus. Lastekodulapse staatus kujundab neis ebakindlust ja eneseteadlikkuse puudumist. Nii räägiti, kuidas suheldes teiste inimestega lastekodust väljaspool tuntakse vajadust kalkuleerida, kuidas, kellele, kus ja mida rääkida iseendast. Räägiti, et vahel varjatakse elamist lastekodus, vahel demonstreeritakse seda, vastavalt vajadusele ja olukorrale. Noorukid kirjeldasid oma kogemusi, et teatud eas kerkivad esile küsimused – kes ma olen, kui ma olen lastekodulaps – vanemliku hoolitsuseta laps või riigi laps? Võib tugineda Goffmani (vt nt Goffman 1959, 1961,

1963) teooriatele, kes uuris inimestevahelisi interaktsioone erinevates tingimustes (nt totaalses institutsioonis, erinevates gruppides ja muudes keskkondades) ning interaktsioonide mõju inimese isiksuse arengule, tema identiteedi kujunemisele. Goffmani (1961:12) teooria kohaselt on institutsioon kui survestav asutus, et muuta inimesi: „*On kui ehtne eksperiment, mille käigus on vaadeldav, kuidas institutsioon mõjutab inimese identiteeti, tema arusaama iseendast*”.

Kokkuvõtteks

Lapsekesksele hoolekandele üleminekut nähakse peamiselt välistes muutustes – maja renoveerimine ja lastekodu perede sisseseadmine. Eesmärgiks on olnud lastele kodutunde loomine ja laste vajadustega arvestamine, kuid see jääb esialgu vaid retooriliselt kõlama. Nii juhtubki, et formaalsed ümberkorraldused, mida nimetatakse ”peresüsteemiks”, iseenesest ei taga lapsekeskset kasvatust või laste kodutunnet.

Töö lastekodus ehk suhtlemine lastekodulastega erineb sellest, kuidas lastevanematena kodus oma lastega suhtleme. Laste grupiga tegelemine on kurnav töö, mis vajab pidevat kaasamõtlemist, spetsiifilisi oskusi ja töö analüüsimist. Emotsionaalselt veelgi kurnavam on töö lastekodus siis, kui puuduvad oskused, töö ühine analüüs, töövõtted ja toetav töökorraldus. Võib arvata, et põhilised muutused lapsekeskse kontseptsiooni rakendamisel peavad toimuma asutuse töökorralduses ja personali töövõttes.

Kasutatud kirjandus

- Burr V. (1997) An Introduction to Social Constructionism. Routledge. London and New York
- Goffman E. (1959) The presentation of Self in Everyday Life. Gardenn City, New York:Anchor Books
- Goffman E. (1961) Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. New York: Anchor Books

- Goffman E.** (1963) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity.* New York, London, Toronto, Sidney, Tokyo, Singapore: Touchstone
- Hammersley M. & Atkinson, P.** (1983) *Ethnography. Principles in Practise.* Routledge: London and New York
- Strömpl J.** (2004) Haridus ja demokraatlikud väärtused. *Õpetajate leht.* 19.11.2004 nr11
- Strömpl J.** (2002) *The K. School. Residential Management of troublesome Girls in Transition-time Estonia.* Tartu University Press
- Strömpl J.** (2001) *Sotsiaaltöö uurimisest: konstruktsionistlik lähenemine.* Sotsiaaltöö 2001/1. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium: 10–12

KOOLIPÕHISE UIMASTIPREVENTSIOONI PROGRAMMI „SEE ON SINU VALIK“ KOGEMUSE ANALÜÜS

MARET MILJAN

Juhendaja Dagmar Kutsar

Maret Miljan lõpetas TÜ sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistriõppe aastal 2005 ning praegu töötab European Volunteer Service programmi raames Rumeenias.

Kontakt: maret.miljan@gmail.com

Uuringud näitavad, et noorte uimastitarbimine on muutunud teravaks sotsiaalseks probleemiks. Olukorra muutmiseks on vaja teostada tulemuslikku ennetustööd, mille üheks eelduseks on olemasolevate preventsiioniprogrammide hindamine ja arendamine. Ennetusprogrammi „See on sinu valik“ on Tartus läbi viidud kahel korral kokku 2000-le õpilasele vanuses 11–13.a. Antud uurimusest selgus, et kui leitud tulemusi programmi elluviimise jätkamisel arvesse võtta, siis kujutab „See on sinu valik“ endast universaalset primaarset koolipõhist ennetusprogrammi, mida võiks hakata üle-Eestiliselt rakendama.

Pärast taasiseseisvumist on Eestis toimunud palju ühiskondlikke, majanduslikke ja sotsiaalseid muutusi, mis on viinud erinevate nähtuste ja probleemide tekkimiseni, mida totalitaarses režiimis ei eksisteerinud. Üheks paljudest neist probleemidest on uimastite tarvitamise suurenemine ning seda just eriti koolinoorte seas. Läbi viidud uuringud näitavad, et üha enam koolinoori suitsetab, tarvitab

alkoholi, kasutab narkootikume ning seda kõike aina varasemas eas. Lisaks on nii füsioloogiliselt, psühholoogiliselt kui ka sotsiaalselt kõige mõjutatavamad ning altimad uimastite tarbimisele just noored (Allaste 2004). Seetõttu on noorte uimastitarbimine muutunud teravaks sotsiaalseks probleemiks terves ühiskonnas.

Probleemi leevendamiseks oleks vaja teostada tõhusat ennetustööd. Preventsioon sotsiaaltöös põhineb tavaliselt programmidel ja poliitikatel, mis on suunatud teatud probleemi ärahoidmiseks. Läbiv seisukoht on, et ennetamine on üks odavamaid sotsiaalsete probleemide lahendamise viise (Schinke 1997). Seepärast peaks rohkem pöörama tähelepanu preventsiooni-alaste teenuste õpetamisele ja arendamisele.

USAs on uimastipreventsiooniga seotud temaatika omaette lai valdkond ning seal on juba aastakümneid tegeletud erinevate ennetusprogrammide uurimise ja hindamisega. Uuringud on näidanud, et teatud tüüpi programmid on tõhusamad kui teised. Eestis on siiani põhilised vahendid ja ressursid kulunud informatiivsete ennetusprogrammide elluviimisele ja alternatiivsete tegevuste pakkumisele, mis kahjuks ei ole tulemuslikud. Suuremat tähelepanu pööratakse universaalsele preventsioonile selle asemel, et tegeleda selektiivse ennetustööga. Olukorra muutmiseks on vaja hakata ellu viima tulemuslikke uimastiennetusprogramme, mida on võimalik välja töötada olemasolevaid programme hinnates ja arendades.

Projekti „See on sinu valik“ raames viidi Tartu linnas ja maakonnas kahel korral läbi viiendate ja kuuendate klasside õpilastele ja nende vanematele suunatud koolipõhine uimastiennetusprogramm, milles osales ühtekokku 2000 õpilast. Projekti esmase elluviimise (2003. a.) järel toimus artikli autori bakalaureusetöö raames projekti hindamine, mille käigus leiti, et projekti „See on sinu valik“ eesmärgid ja sihtgrupi valik on asjakohased, projektis püstitatud eesmärgid ja oodatavad tulemused täidetud, projekti metoodikat võib pidada tulemuslikuks ning mõju positiivseks. Samas selgus, et sihtgrupi ühe osa (lapsevanemate) kaasamine projekti ebaõnnestus ning probleeme esines projekti ellurakendamises. Jätkuprojekti

(2004/05. a.) puhul muudeti ennetusprogrammi metoodikat, kaasates programmi ka seksuaalkasvatustlik aspekt. Eelpool nimetud asjaolude tõttu tekkis vajadus ennetusprojekti edasiseks uurimiseks, võttes vaatluse alla koolides läbiviidava preventsooniprogrammi, mis oli ühtlasi ka mõlema projekti peamine tegevus ja ühisosa.

Uurimustöö eesmärgiks oli analüüsida uimastiennetusprogrammi „See on sinu valik“ kogemust ning arendada see Eesti oludesse sobivaks primaarseks koolipõhiseks ennetusprogrammiks. Markwood (1999) märgib: selleks et saada teada „kuidas“ midagi peaks tegema, tuleks kõigepealt saada teada „mis see on“. Seetõttu oli oluline peatuda uimastiprobleemi tähenduse uurimisel, seejärel analüüsida ennetustöö võimalusi uimastitarbimise riski- ja kaitsefaktorite mõjutamisel ning uurida põhjalikult „See on sinu valik“ kogemust.

Töö uurimistraditsiooniks on juhtumiuuring, mille eesmärgiks on võimalikult erinevaid andmeid kogudes saada põhjalik teadmine uuritava juhtumi kohta, milleks antud juhul on koolipõhine uimastipreventsiooniprogramm „See on sinu valik“. Andmete kogumiseks viidi läbi fookusgrupi intervjuud ennetustöö tegijatega ja õpilastega, grupidiskussioon Soome projektipartneritega, intervjuu projekti koordinaatoriga, küsimustik lastevanematele, koolitajatele ning õpilastele, vaatlus ning erinevate dokumentide analüüs. Andmete analüüs oli nelja etapiline: andmete kategooriatesse rühmitamine, otsene interpretatsioon, „mustrate“ otsimine ja naturalistlik üldistamine.

Lähtudes käsitlusest, mille kohaselt uimastiprobleemil on kolm peamist tahku – nõudlus, pakkumine ja tarbimisest tulenev kahju (Eik *et al* 2001), selgus uuringu tulemustest, et uimastiprobleemi tajumisel joonistusid välja kõik kolm. Kõige probleemsemaks peeti siiski nõudluse kasvu ehk uimastitarbimise üha suurenevat levikut üha noorema vanusegrupi seas. Primaarse preventiooni ülesandeks ongi nõudluse vähendamisega tegelemine.

Uimastitarbimist mõjutavad palju erinevaid riski- ja kaitsefaktoreid, mis vastavalt suurendavad probleemkäitumise tõenäosust või vähendavad seda (Kim *et al* 2002; George *et al* 2003). Faktorid

saab jagada individuaalseteks, perekondlikeks, kooli ja suhtlusring-konnaga seotuteks, majanduslikeks ning ühiskondlikeks. Enamus uimastitarbimisega seotud tegurid on mõjutatavad õigesti suunatud meetmete poolt, kuid selleks läheb vaja hindamissüsteeme, et selekteerida välja, milliste faktoritega on tegemist. Vaatamata aja-, raha- ja töömahukusele on see siiski tulemusliku ennetustöö üheks eelduseks.

Leitud tulemuste põhjal võib väita, et kuigi esines mõningaid vajakajäämisi, oli kokkuvõttes programmi „See on sinu valik“ kogemus positiivne. Järgnevalt on välja toodud kogemuse põhjalik analüüs koos ettepanekutega programmi täiustamiseks.

Uuritava ennetusprogrammi sihtgrupiks olid viiendate ja kuuendate klasside noored. Primaarne preventatsioon peaks toimuma enne probleemkäitumise esinemist, seega kuuendale klassile võib antud programm jääda juba liiga hiljaks. Seal on õpilased valdavalt 12–13 aastased ning suurem osa neist on proovinud ning mõned juba ka tarbivad alkoholi ja tubakat. Kogemused uimastitarbimisel varieeruvad ning uuringud näitavad, et sel juhul selline universaalne programm ei pruugi anda soovitud tulemusi (Gottfredson & Wilson 2003). Seetõttu võiks sihtgrupi määratlemisel võtta õpilaste puhul vanuseliseks ülempiiriks viienda klassi.

Programmi „See on sinu valik“ sihtgrupi üheks osaks on ka lapsevanemad, kelle kaasamine ebaõnnestus mõlema projekti puhul. Vanemate kaasamine on väga oluline, sest perekondlike faktorite osakaal mängib uimastitarbimises suurt rolli. Tihti on lapse sotsiaalsele võrgustikule suunatud preventatsioon isegi tulemuslikum, sest mõju, mida suudetakse avaldada, on tugevam. Töö sidusgruppidega võib tunduda küll vaearikkam ning tavaliselt soovitakse jõuda otse nooreni, kuid uuringud näitavad (Silmere 2005), et ainult õpilastele suunatud programmid ei ole nii tõhusad. Autori nägemuse kohaselt tuleks lastevanemate aktiivsemaks kaasamiseks neile informatsioon saata paar nädalat varem. Võiks suurendada vanematele suunatud töö mahtu, korraldades rohkem kohtumisi ning tehes üritusi, kuhu saab haarata nii lapsed kui nende vanemad. Lastevanemate õhtut tuleks

paremini reklaamida. Näiteks võiks selle ümber nimetada koolitus-kokkusaamisõhtuks. Vanemate jaoks tuleks osalemisest saadava kasu selgelt välja tuua. See võib seisneda nii uute teadmiste saamises, võimaluses vestelda politseinikuga, infomaterjalide või narkojoobe tuvastamiseks saadavate abivahendite kujul. Samuti peaks kasutama tõhusamaid kanaleid lastevanematele informatsiooni edastamiseks – nii lapsed kui õpetaja võiksid mõjutada vanemaid aktiivselt kaasa lööma.

Programmi läbiviijateks on noored, spetsiaalse ettevalmistuse saanud arstiteaduse või sotsiaaltöö üliõpilastest koolitajad ning ka noorsoopolitseinikud. Projekti Eesti osapooled hindasid programmi sellist läbiviimise korraldust väga heaks. See on üks erinevusi soomlaste „Kantti Kestää“ programmist, millest „See on sinu valik“ algselt pärineb, sest Soome projektipartnerid peavad oluliseks, et koolitajateks oleksid vanemad ning kogenumad inimesed. Samas Botvin ja Kantor (2000) märgivad, et läbiviidud uuringute andmetel on noortelt-noortele metoodika tõhusam.

Preventsiooniprogrammi toimumise kõige optimaalsemaks kohaks peavad projekti erinevad osapooled kooli. Esiteks on see koht, kus esmase ennetustöö sihtgruppi on lihtne kätte saada, sest koolikohustust järgides peavad lapsed koolis käima, teiseks on olemas seal ruumid ning kolmanda põhjusena toodi välja asjaolu, et õpilased tulevad kooli õppima ja teadmisi saama. Lisaks on neile koolikeskkond ka tuttav ega tekita lisapingeid. Tulemuslikud on need koolipõhised preventsiooniprogrammid, mis kaasavad ennetustöösse ka õpilase primaarset ja sekundaarset sotsiaalset võrgustikku (Silmere 2005). Seega tuleks lisaks lapsevanematele ka õpetajaid rohkem programmi kaasata, sest nemad puutuvad lastega iga päev kokku ning nende harimise kaudu on võimalik probleeme ennetada. Õpetajatele võiksid olla ette nähtud teatud infomaterjalid ning tuleks neid aktiivsemalt osalema motiveerida ka lapsevanematele mõeldud üritustel, sest selle kaudu oleks võimalik kooli ja kodu omavahelist koostööd parandada.

Üldiselt leiti, et koolipõhine preventsooniprogramm peaks olema kohustuslik kõigile sihtgruppi kuuluvatele õpilastele, kuid see peaks olema atraktiivne ja huvitav. Lastele võiks tekitada tunde, et see ongi see, mida nad ise soovivad. Üks võimalus selleks on viia programmi läbi koolitundide ajast, sest sel juhul osaleks õpilane hea meelega programmis ning oleks ka vastuvõtlikum uutele teadmistele ja oskustele ning motiveeritum aktiivselt osalema. Õpilased ise arvasid, et tundide ajast toimuva programmi plussiks on veel see, et osavõtt sellest on palju suurem. Peale kooli on paljudel muud tegevused ning programmis osalemist tajutakse sel juhul vastumeelse lisakohustusena. Soomes seda probleemi enam ei ole, sest „Kantti Kestää“ programm võeti koolis kohustuslikku õppekavasse. Ka Eestis võiksid asjad nii kaugele jõuda, kui panustada rohkem ennetustöö arendamisse ning töötada välja sobiv universaalne koolipõhine ennetusprogramm. Kui riiklikul tasandil nii suuri samme ette ei võeta, siis võib olla on kohalikul tasandil võimalik olukorda muuta. Näiteks võib juba varakult leppida koolidega kokku, et nad oma tunniplaani preventsooniprogrammidele mõeldud aja sisse arvestaksid. Seda algatust võib muidugi pärssida asjaolu, et koolidele peaks ette teatama suhteliselt varakult, kuid praegune projektipõhine ennetustöö on ebastabiilne ja ebahütlane ning seetõttu on keeruline selliseid kokkuleppeid sõlmida.

Preventsooniprogramm „See on sinu valik“ hõlmas informatsiooni andmist, tunde kasvatuslikku külge ning keeldumis- ja sotsiaalse toimetuleku oskuste õpetamist. Samuti pakkus programm mõningaid alternatiivseid tegevusi. Programmi käigus anti õpilastele informatsiooni sõltuvusainetest ja nende tarbimisega seotud tagajärgedest. Oluline oli see, et edasiantud teadmised olid võimalikult konkreetsed ja tõesed, mis on üks oluline tulemusliku ennetustöö põhimõtetest. Õpilaste eest ei varjatud ka ainete tarbimise võimalikke positiivseid mõjusid ning nähtavaks püüti teha nii lühi- kui pikaajaline kahju. „Ei uimastitele“ sõnumi asemel edastati pigem „Jah uimastivabale elule“ sõnumit, kuid seejuures rõhutati indiviidi enda valikuvabadust. Leitakse, et tulemuslik ennetustöö peab olema suunatud probleem-

käitumise erinevatele vormidele (Robertson *et al* 2003). Seetõttu on hea, et õpilastele antakse teadmisi alkoholi ja tubaka kõrval ka narkootikumidest ja toksilistest ainetest. Lisaks käsitletakse uimastite seadusandlikku poolt ning õigusrikkumisega seotud tagajärgi. Muudatusena jätkuprojekti metoodikas toodi sisse ka eaturvaline seksuaalkäitumine ja sellega seotud ohud. Seega tegeleb „See on sinu valik“ programm eri liiki riskikäitumise ennetamisega. Käsitletavateks teemadeks programmis on veel hea ja halva tundmine, stressiga toimetulek, tunded, suhted, lõõgastumine, iseseisvate otsuste tegemine ja „ei“ ütlemine.

Üldiselt leiavad kõik projekti osapooled, et käsitlevate teemade valik on hea. Siiski seksuaalkasvatustliku päeva suhtes on tekkinud ennetustöö tegijatel teatud kahtlusi. Seksuaalharidus peaks küll olema tulemusliku uimastiennetusprogrammi üks alateema, sest tihti on sõltuvusainete tarvitamine ja eaturvaline seksuaalkäitumine omavahel seotud. Probleem on aga selles, et seksuaalkasvatustlik päev on vähe seostatud uimastite teemaga ning tänu oma suurele populaarsusele õpilaste seas varjutab kogu programmi mõtet. Seda kinnitab ka tagasisidelehtede analüüs. Ennetusprogrammi metoodika muutmise ning teistkordse läbiviimise järel selgus küsitlustulemustest, et kõige paremini jäi lastele meelde seksuaalkasvatustlik päev, eelneval korral oli meelde jäävamaiks aga uimastid ning nende kahjulikkus. Eeltoodud põhjuste tõttu peaks seksuaalkasvatustliku päeva kontseptsiooni üle vaatama ning siduma seda rohkem sõltuvusainete teemaga. Lisaks võiks uue teemana sisse võtta ka meedia mõjutuste temaatika. See on oluline ühiskondlik riskifaktor, mida on võimalik ennetusprogrammi kaudu mõjutada. Samuti võiks ennetustöösse kaasata erinevaid oma ala spetsialiste ning võimaluse korral endisi sõltlasi, kes räägiksid õpilastele oma kogemustest.

Metoodika tulemuslikkust suurendab asjaolu, et teadmiste edastamine ja oskuste õpetamine toimus aktiivõppe vormis. Loengu osakaal oli minimaalne ning eelkõige kasutati õppijakeskset kogemusliku õppetöö vormi, nt diskussiooni, rühmatööd, rollimänge, viktoriini

jne. Koolitajad hindasid „See on sinu valik“ programmis kasutatavaid meetodeid heaks, sest interaktiivsed meetodid, tegevuse mitmekesisus ning rolli- ja muud mängud sobisid antud sihtgrupile. Samas eeldab aga nende tulemuslik rakendamine tööd väiksemas grupis. Tavalistes Tartu linna koolides on klassis keskmiselt 30 õpilast ning see on liiga suur grupp. Palju aega kulub õpilaste ohjamisele ja korra hoidmisele klassis, sest õpetajat klassis ei viibi, õhkkond on vabam ning see muudab lapsed eriti elavaks ja jutukaks. Grupi suurus osutus probleemiks juba projekti esmakordsel läbiviimisel, kuid muutusi selles osas jätkuprojektis ette ei võetud. Ka uuringud näitavad (Silmere 2005), et väiksemale grupile suunatud ennetustöö mõju on suurem. Seetõttu oleks väga oluline jagada klass pooleks ning töötada maksimaalselt 15 lapsega. Parim lahendus oleks jätkata tööd kahe koolitajaga väikses grupis, kuid ressursside nappuse korral piisaks ka ühest juhendajast. Sel juhul oleks kindlasti vaja koolitajaid ette valmistada tööks väikeste gruppidega.

Lisaks koolitustundidele tuleks ennetusprogrammi raames pakkuda enam alternatiivseid tegevusi – joonistusvõistlus, laager, ekskursioon vanglasse, lastekodusse ja haiglaravi intensiivravi osakonda või mõni muu lisäüritus. Hea, kui saaks kaasata ka mõne noorte arvamusliidri või iidoli ning ka õpetajaid ja sotsiaalpedagooge järelyrituste läbiviimiseks. Näiteks võiks õpetajatega kokku leppida, et teatud aja jooksul pärast koolitustundide toimumist viiksid nad õpilaste seas läbi viktoriini teadmiste kontrollimiseks ja kinnistamiseks, laseksid lastel kirjutada kirjandi või etendada näitemängu. See aitaks hoida teemat päevakorras ja suurendaks ennetustöö järjepidevust.

Programmi pideva meenutamise üheks võimaluseks oleks „See on sinu valik“ sümboolikaga kingituste jagamine, milleks võib olla helkur, pastakas, võtmehoidja, logo, kleeps, hiirepadi, rinnamärk vms. Abiks oleks ka programmi logoga õpimappide tellimine, kuhu lapsed saaks kõik programmi jooksul saadud töölehed vahele panna. Samuti võiks töölehed atraktiivsemaks teha, näiteks printida need eri värvi paberitele. Kaaluda võiks ka lastele suunatud kodulehe loomist, kuhu

riputatakse üles vajalikud infomaterjalid, teavitatakse toimuvatest üritustest, korraldatakse viktoriine ja küsitlusi ning vajadusel vastatakse ka laste küsimustele. Vaieldamatult on internet noorte seas laialt levinud infokanal ning seetõttu oleks tulemuslik seda kasutada.

Preventsioonitöö puhul on tegemist pidevalt muutuva ja areneva protsessiga ning küsimusele – milline näeks välja Eesti oludes optimaalne koolipõhine preventsiooniprogramm – ühtset vastust ei ole. Kokkuvõttes võib öelda, et kui eeltoodud ettepanekuid programmi elluviimise jätkamisel arvesse võetakse, kujutab „See on sinu valik“ endast primaarset koolipõhist preventsiooniprogrammi, mida Eestis võiks hakata laiemalt rakendama. Üle-Eestilise leviku eelduseks oleks ka materjalide tõlkimine vene keelde, venekeelsete koolitajate ettevalmistamine ning meetodika katsetamine vene õppekeelega koolides. Seejuures on oluline pöörata tähelepanu kohalikele oludele ja iseärasustele, nagu uimastitarbimise tase, proovimise esmane vanus, riskitegurid antud piirkonnas ning neid programmi elluviimisel ka arvesse võtta. Tähtis on seejuures, et elluviidud programmide tulemuslikkust ja kvaliteeti hinnataks järjepidevalt ning programmi edasi arendataks.

Kasutatud kirjandus

- Allaste A.-A. (toim.) (2004). Trendid koolinoorte uimastitarvitamises: 15–16 aastaste õpilaste legaalsete ja illegaalsete narkootikumide kasutamine Eestis. Tallinn: TPÜ Kirjastus: lk 5
- Botvin G. J., Kantor L.W. (2000). Preventing Alcohol and Tobacco Use Through Life Skills Training: Theory, Methods and Empirical Findings. *Alcohol Research and Health*. Vol 24, No. 4, 2000: pg 250–257. *Database: Academic Search Premier*
- Eik E., Liiv A., Kariis T., Narusk A., Neuman A., Nurmela E., Mumma J., Palo M., Traat U., Vainsalu U. (1998). *Uimastid – probleemid, ennetamine*. Tallinn: Politseiamet
- George S., Dyer A., Levin P. (2003). Alberta Youth Experience Survey 2002: An Overview of Risk and Protective Factors. *The Alberta Alcohol and*

- Drug Abuse Commission'i kodulehekülg*. http://corp.aadac.com/programsservices/research/pdf/TAYES_overview.pdf, 09.04.2004
- Gottfredson D.C., Wilson D.B. (2003). Characteristics of Effective School-Based Substance Abuse Prevention. *Prevention Science*, Vol 4, No.1, 2003: pg 27–38. *Database:MEDLINE*
- Kim I. J., Zane N. W. S., Hong S. (2002). Protective factors against substance use among Asian American youth: A test of the peer cluster theory. *Journal of Community Psychology*. Vol. 30, No. 5, 2002: pg 565–548. *Database: Academic Search Premier*
- Markwood A. (1999). The Drug Problem. *Drug Watch International kodulehekülg*. http://www.drugwatch.org/Drug%20Problem_Markwood.htm, 10.01.2005
- Robertson B. E., David L. S., Rao A. S. (2003). Preventing Drug Use among Children and Adolescents. *Natinoal Institute on Drug Abuse'i kodulehekülg*. <http://www.nida.nih.gov/Prevention/applying.html>, 08.05.2005
- Schinke P.S. (1997). Prospects for prevention. *Social Work in the 21st Century*. /Gambrell E., Reisch M. California: Pine Forge Press: pg 190–197
- Silmere H. (2005). Selgitused ei mõju. *Haridus, 2005, 1*: lk 23–27. <http://haridus.opleht.ee/Arhiiv/012005/lugu5.pdf>, 02.06.2005

ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATE NÄGEMUS KURITEGEVUSE PÕHJUSTEST JA NEILE RAKENDATUD SEKKUMISMEETODITE EFEKTIIVSUSEST

MERLE PRIIMÄE

Juhendaja Judit Strömpl

Merle Priimäe lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala 2006. aastal. 1998–2004 töötas ta Jõgeva Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas kriminaalhooldusametnikuna. Käesoleval ajal töötab ta Tallinna Kristiine linnaosavalitsuse sotsiaalhoolekande osakonnas juhtumikorraldajana.

Kontakt: merle.priimae@tallinnlv.ee

Resümee

Käesoleva artikli aluseks olev uurimus keskendub alaealiste õigusrikkujate endi seisukohtadele ja hoiakutele kuritegevuse fenomeni mõistmisel ning annab infot erinevate sekkumismeetodite efektiivsusest õigusrikkuja pilgu läbi. Töös antakse ülevaade, kuidas õigusrikkujad ise seletavad kuritegelikule teele sattumist ja milliseid võimalusi näevad probleemsest käitumisest hoidumiseks.

Uurimuse käigus läbiviidud intervjuude põhjal selgitati välja probleemistikuga seotud olevate noorukite tõlgendused hälbivast käitumisest ja riskidest, mida nad hälbivuse põhjustajana näevad. Samuti uuriti noorte arvamusi probleemse käitumise ennetamisvõimaluste ja sekkumismeetmete efektiivsuse kohta.

Sissejuhatus

Inimese elutee kulgemine sõltub paljuski ümbritsevast keskkonnast, kuid millisel moel keskkond indiviidi mõjutab, sõltub ka indiviidi omadustest ja eeldustest. Valik, mida noor inimene teeb, oleneb ümbritsevast, lähedastest ja sotsiaalsetest mõjutustest. Kui sotsiaalne keskkond ei võimalda noorukil kognitiivset ja sotsiaalset arengut, saavad domineerivaks mõjurid, mille toel saab alguse delinkventse isiksuse mudeli kujunemine.

Järjest enam on teadvustatud, et alaealisi tuleb kohelda vastavalt nende vanuse, arengutaseme ja sotsiaalse tausta eripärale. Alaealiste kuritegevuse põhjuste väljaselgitamisel ja mõjutusvahendite rakendamisel on lisaks riigi poolt väljatöötatud karistuspoliitikale ja eesmärkidele alaealiste kohtlemisel oluline teadvustada ka seda, kuidas alaealised ise näevad mõjusat sekkumist probleemidesse ja võimalikke lahendusi.

Sellest lähtuvalt ongi käesolevas uurimustöös keskendutud õigusrikkujate endi kogemuste ja sotsiaalse kompetentsuse analüüsimisele, et seeläbi täiustada võimalusi alaealiste kuritegevuse kui sotsiaalse probleemi lahendamiseks.

Uuringu kontekst

Alaealiste kuritegevuse temaatika ei ole tähelepanuta jäänud valdkond. Eestis tegelevad alaealiste õigusrikkujatega mitmed ametkonnad, kuid samas on nooruk ise jäänud selles protsessis kõrvaltvaatajaks. Erinevad instantsid otsustavad, lähtuvalt väljatöötatud süsteemist, mitte aga õigusrikkuja konkreetseid vajadusi arvestades, kuidas sekkuda, mis on noorukile hea. Eeltoodut arvestades pidas autor vajalikuks lisaks riiklikult väljatöötatud sekkumismehhanismidele uurida ka seda, kuidas probleemistikuga seotud alaealised ise selgitavad kuritegeliku käitumise kujunemist ja millisena näevad võimalikke lahendusi.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli saada ülevaade alaealiste kuritegevuse põhjustest ning sekkumismeetodite rakendamise efektiiv-

susest, lähtudes õigusrikkujate endi seisukohtadest. Töös vaadeldakse kuritegevuse fenomeni interaktsioonis ühiskondlike protsessidega Sotsioloogiline lähenemine kujutab suhet ühiskonna ja delinkvendi vahel (Matza 1964).

Uurimuse metoodika

Uurimuse läbiviimiseks on kasutatud kvalitatiivset uurimismeetodit, võttes aluseks sotsiaalkonstruksionismi lähtekohad, mille kohaselt on hälbiv käitumine konstrueeritud inimestevahelise suhtlemise tulemusena.

Töö aineistiku kogumiseks on läbi viidud 12 poolstruktureeritud intervjuud alaealistega, kes on sooritanud seaduserikkumise ja kellele on rakendatud karistuslikke meetmeid. Eelkõige lähtuti sellest, et valimi moodustaksid võimalikult erinevate sekkumismeetmetega kokkupuutunud noorukid.

Tulemused ja arutelu

Alaealise seaduserikkuja kujunemist võib vaadelda lähtudes asjaolust, et inimesed ei sünni kurjategijaks, vaid kujunevad selleks teatud sündmuste mõjul. Eelduseks on teatavad isiksuslikud tegurid, mis sotsiaalse keskkonna mõjul ja omavahelises kooskõlas kujundavad kriminaalse käitumise.

Raska (2002) leiab, et algselt tühised hälbelised muutused isiksuseomadustes võivad kas taanduda ja hääbuda, või hoopiski võimenduda ning progresseeruda isiksuse domineerivateks karakteristikuteks. Misugune neist arengutest saab tegelikkuseks, sõltub suuresti väliste mõjutegurite, sh õige sekkumistehnika valikust.

Howard Becker järeldeb oma sotsioloogilise uuringu tulemusena, et inimeste kriminaalses arengus saab saatuslikuks just ühiskondlik suhtumine ehk märgistamine, mitte neile endile sisemiselt omane hälbeline kvaliteet (Raska 2002).

Kõige enam töid uurimuses osalenud noorukid õigusrikkumiste põhjustena esile perekonna ja kodu mõju. Kirjeldati vanematepoolset hoolimatust, alkohoolitarvitamist, emotsionaalset ja füüsilist vägivalda nii vanemate vahel kui laste suhtes. Perekondlike probleemide taustal võimenduvad kooliprobleemid. Positiivsete eeskujude puudumise ja olematu koduse distsipliini taustal suureneb paratamatult probleemse käitumisega ekaaslaste osakaal.

Probleemsest kodust pärit noorukitega tulevad kooli kaasa ka ebaefektiivsed käitumismudelid, mis omakorda põhjustavad pingeid nii suhetes õpetajate kui kaasõpilastega. Negatiivset hoiakut kooli suhtes soodustab asjaolu, et õpetajad suhtuvad käitumisprobleemidega õpilastesse eelarvamusega. Reageeritakse väga teravalt negatiivsele, samal ajal positiivset käitumist ei tunnustata. Õpetajate kriitiline ja ebasõbralik hoiak süvendab veelgi selliste noorukite niigi madalat enesehinnangut ning nooruk hakkab koolist kõrvale hoidma.

Samuti toodi uuritavate poolt esile ka laiem ümbruskonna mõju. Inimene õpib kriminaalset käitumist, kuna tal on pidevad kontaktid kuritegeliku käitumise mudelitega (Laine 1997).

Õigusrikkumisi sooritavad sageli noorukid, kes tunnevad väärtusetust ja seda, et neil puuduvad nii võimed kui võimalused enda parandamiseks. Kuritegelik käitumine võib esindada kompensatsiooni katset kuidagi, ükskõik mis moel enesehinnangut tõsta (Ross 1998). Uurimusest selgus, et paljud õigusrikkujad tunnevad end alaväärsitatuna, nad häbenevad oma kodust olukorda ja kooliprobleemide korral süveneb alaväärsustunne veelgi. Noored tajuvad oma tõrjutust ja ühiskondlikku vaenulikkust enda suhtes. Kaaslaste lugupidamist üritatakse võita õigusrikkumiste sooritamisega.

Alkoholi tarvitamine on respondentide jaoks tavapärane ning pooled vastanutest tunnistasid, et on tarvitanud narkootilisi aineid. Mõnuained on osutunud kättesaadavaks vahendiks eneseväärikuse hetkeliseks tõstmiseks ja positiivsete elamuste saamiseks.

Õigusrikkumiste ennetamise võimalustena märgiti enim huvipakkuvaid tegevusi. Noored pakuvad välja korraldada üritusi, kus

oleks oluline koht ka noorte tunnustamisel ja premeerimisel. Samas saaks edastada infot probleemkäitumiste kohta – kuidas probleeme vältida, kuidas nendega toime tulla. Seega on vajalik reguleerida laste ja noorte koolivälise vaba aja tegevust, tegeleda käitumuslike erivajadustega, teha kriminaalpreventiivset tööd.

Koolis tehtava ennetustöö kohta oli vastakaid arvamusi: osalt leiti, et seda tehakse vaid hirmutamise eesmärgil ja seetõttu ei anna tulemusi. See osa vastanutest, kes märkis vajadust teha ennetustööd koolis, pidas oluliseks, et üritused oleksid huvitavad ja toimuksid usalduslikus õhkkonnas, et tekiks võimalus aruteluks.

Huvitava asjaoluna rõhutasid mõned vastanud kohe esimesele õigusrikkumisele reageerimise vajalikkust, samas märgiti, et see ei tohiks olla noort inimest halvustav ja häbistav. Seega oleks vajalik, et noortega tegelevad spetsialistid – kas noorsoopolitsei, sotsiaaltöötaja või lastekaitse spetsialist kohe esimesele rikkumisele reageeriksid.

Uurimusest selgub, et enamasti on noored oma probleemidega üksi. Respondentide ootused abistamisele ei vasta reaalsele võimalustele. Noorukite lähedastel puuduvad oskused ja/või võimalused vajaliku toetuse osutamiseks. Vastajad kirjeldasid olukordi, kus neid on püütud abistada kooli poolt, tavaliselt psühholoogi või sotsiaaltöötajat kaasates. Selgub, et juhtum, kus abi tuleb vaid ühest institutsioonist, annab lapsele teatud lootust, kuid kui lapsel puudub toetav lähivõrgustik, siis ikkagi ei pruugi abi nooreni jõuda. Et abistamisprotsess oleks efektiivne, peab see olema üles ehitatud süsteemselt. Kui noorukil puudub kogemus toetuse pakkumisest, siis ta ei oskagi abi vastu võtta ja enda elus positiivselt rakendada. Siit selgub vajadus tegeleda noorukiga ja samaaegselt toetada ning nõustada perekonda tervikuna.

Erinevatel põhjustel ühiskonna normidega vastuollu sattunud noorukite tegevuse peamiseks sekkumisviisiks on olnud karistamine. Ometi on viimastel aastakümnetel saanud selgeks, et karistuse mõju kuritegevuse vähendamisele on ebaefektiivne. Ka käesoleva uuringu tulemused kinnitavad, et noorukid peavad üldiselt karistust nega-

tiivseks. Samas peetakse vastanute poolt oluliseks, et õigusvastasele käitumisele tuleb reageerida ja sekkuda, selgitada välja, miks nooruk on väärtetoositanud, et siis temale vastavat abi osutada.

Positiivsete sekkumismeetmetena kirjeldasid respondendid kriminaalhooldust ja üldkasulikku tööd. Negatiivseks ja pigem kuritegevust soodustavaks peeti vanglakaristust või erikooli saatmist. Samas toodi välja, et hirm vangistuse ees mõjutab olema tähelepanelikum ja kontrollima oma käitumist. Siiski võib hirmu mõjujõul saavutatud seadusekuulekas eluviis jääda lühiajaliseks, sest noorukil ei ole toimunud oma hoiakute sisemist muutmist ja õigusküüleka eluviisi omaksvõtmist.

Silma jäid uuritavate kõrgelennulised unistused – oodatakse palju, kuid ei osata välja tuua reaalseid samme ja võimalusi, kuidas püstitatud eesmäärke saavutada.

Kokkuvõte

Antud uurimustööst selgus, et kõik uuritavad olid pärit peredest, kus mitmesuguste probleemide tõttu ei suudeta luua oma laste arenguks vajalikke tingimusi. Kui ei kodus ega koolis pole noorukile kohta, siis tõenäoliselt leiab ta mõistmist ja toetust õigusvastase käitumisega noorukite subkultuurist.

Siit võib järeldada, et probleemse käitumisega noorukite vanemad, sotsiaalses ja majanduslikus raskuses olevad pered vajavad laste kasvatamisel riigi abi ning toetust. Oluline on tegeleda laste ja noorte vaba aja sisustamise rakenduste leidmisega. Tarvis oleks programme, mis pakuksid järelevalvet, samas looksid võimalused õppimiseks, sotsiaalseks suhtlemiseks ning tagaksid ka toitlustamise.

Uurimuse tulemuste põhjal võib öelda, et alaealiste õigusvastase käitumise põhjusi analüüsid ei saa toetuda vaid konkreetsele õigusvastasele käitumisele ehk sooritatud süüteo. Eelkõige on konkreetset käitumist vaja vaadelda kooskõlas keskkonna mõjutustega ning nooruki isiksuslike ja tervislike eripärasid arvestades. Vajalik on haridus- ja sotsiaalsüsteemi koostöö, et spetsialistid selgitaksid välja

noorte õiguskäitumise puudujäägid ja looksid võimalused nende korvamiseks. Oluline on probleemsetest peredest laste õigeaegne toetamine ja neile koolis eduelamuste tagamine.

Toetudes läbiviidud uuringule võib sekkumismeetmete efektiivsuse kohta järeldada, et ennetavad meetmed on mõjusamad kui järelmeetmed. Oluliseks valupunktiks on asjaolu, et liiga paljud noored on oma probleemidega üksi ning neil on kuritegelikku ringkonda sattudes vähe võimalusi abi saada.

Noorukite arvates on õigusrikkumiste ärahoidmiseks sekkumismeetoditena mõjus mitmekesine, läbi erinevate tegevuste ja noore huvidega arvestav lähenemine. Seega on mõjutusvahendite kohaldamisel vajalik sotsiaaltöötajate, psühholoogide, pedagoogide, arstide, psühhiaatrite ja karistusinstantside koostöö.

Töö praktiliseks väljundiks on võimalus juhtida alaealistega tegelevate spetsialistide tähelepanu ka nooruki isiklike kogemuste väärtustamisele, et paremini mõista hälbiva käitumise kujunemise ja see läbi sobivate sekkumismeetmete rakendamist. Noorte isiklikud kogemused ja nende sotsiaalne kompetentsus selles valdkonnas annavad uusi teadmisi ning aitavad kaasa hälbiva käitumise kui sotsiaalse probleemi leevendamisele.

Kasutatud kirjandus

- Laine M. (1997) Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse, Vankeinholdon koulutuskeskus. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Tallinn.
- Matza D. (1964) Delinquency and Drift. New York.
- Ross R. R., Antonowicz D. H., Dhailiwal G. K. (1998) Prosotsiaalse kompetentsuse edendamine: kognitiiv-käitumuslikud suunad kriminaalprentsioonis ja kurjategijate rehabilitatsioonis. Sotsiaalministeerium. Tallinn
- Saar, J. (2003) Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985–1999 longituuduuringu andmetel). Tartu Ülikooli Kirjastus.

SOTSIAALTÖÖ
ÜLDISI KÜSIMUSI

SOTSIAALTÖÖ MÕTESTAMINE JA PROFESSIONAALSUS: VÕIMALUSED JA VÄLJAKUTSED

LIIA KILP

Juhendaja Riina Kiik

Liia Kilp lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala bakalaureuseõppe 2004 ja TÜ sotsiaaltöö eriala magistriõppe 2006 aastal. Autor jätkab õpinguid TÜ sotsioloogia doktorantuuris ja töötab Tartu ohvriabikeskuses ohvriabi peaspetsialistina.

Kontakt: Liia.Kilp@ut.ee

Artiklis keskendutakse sotsiaaltöö kui elukutse määramisele ning sotsiaaltöö professionaalsust mõjutavatele asjaoludele. Uurimuse eesmärk oli teha kindlaks, kuidas mõistetakse ja mõtestatakse sotsiaaltööd ja sotsiaaltöö professionaalsust rahvusvahelises erialakirjanduses ja Eesti ajakirjas „Sotsiaaltöö“ ning tõstatada Eesti sotsiaaltöö arengu seisukohalt olulisi küsimusi. Arutelu osas tuuakse erinevad sotsiaaltööd puudutavad küsimused ja probleemid välja võimaluste ja väljakutsetena.

Sotsiaaltöö on elukutse, mis lisaks inimeste põhivajaduste ja sotsiaalsete probleemide lahendamisele on pühendunud inimõiguste ja sotsiaalse õigluse eest seismisele ning üldise heaolu edendamisele. Sotsiaaltöö keskseks ja seda ülemaailmselt ühendavaks kontseptsiooniks on keskendumine inimese ning keskkonna vahelistele suhetele (*person-in-environment*) (Dinerman 1994:133; Hare 2004:409; Hardcastle *et al* 2004; Kirk *et al* 2002:62) – keskkond mõjutab

inimesi ja inimestel on võime muuta ümbritsevat. Tähelepanu all on inimestevahelised suhted nii üksikindiviidide, perekondade, gruppide, kogukondade kui ühiskondade tasandil (Hare 2004:413). Eesmärgiks on aidata inimestel kaasata oma sotsiaalset ressursi – perekonna- liikmeid, sõpru, naabreid, organisatsioone, sotsiaalteenuseid jne – oma probleemide lahendamisele (Hardcastle 2004:7).

Kuigi konkreetne kontekst võib olla erinev, tuleb sotsiaaltöötajail alati tegutseda seal, kus ühiskond ei ole toime tulnud. See, millal ja millised inimeste grupid toimetulekuga hätta jäävad, sõltub ka konkreetsest riigist ja riigis toimivast sotsiaalse kaitse mudelist.

Üheks enamkasutatavamaks ja rahvusvaheliselt tunnustatumaks sotsiaaltöö definitsiooniks on Rahvusvahelise Sotsiaaltöötajate Föderatsiooni (*International Federation of Social Workers*, IFSW) ja Rahvusvahelise Sotsiaaltöö Koolide Assotsiatsiooni (*International Association of Schools of Social Work*, IASSW) definitsioon, mis koon- dab endas sotsiaaltöö funktsioone ja väärtusi, aga ka sotsiaalseid probleeme kui tegevuse algpõhjust:

„Sotsiaaltöö kui eriala tegeleb sotsiaalsete muutustega ja probleemide lahendamisega inimsuhetes ning inimeste jõustamisega, suurendamaks nende heaolu. Toetudes käitumis- ja sotsiaalsete süs- teemide teooriatele, sekkub sotsiaaltöö seal, kus toimub inimeste ja neid ümbritseva keskkonna vaheline interaktsioon. Sotsiaaltöös on põhjaneva tähtsusega inimõiguste ja sotsiaalse õigluse põhimõtted“ (Sewpaul et al 2004:494; Hare 2004:418; Pihlak 2000:6).

Erinevad sotsiaaltöö määratlused keskenduvad inimeste reaalses elukeskkonnas tekkinud toimetulekuprobleemidele, nende lahenda- misele läbi heaolu ja elukvaliteedi parandamise ja põhivajaduste rahul- damise ning sotsiaaltööle omaste väärtuste, nagu inimõigused, sot- siaalne õiglus jt edendamisele.

Sotsiaaltöö enesemõistmise oluliseks osaks on ka teataval määral idealismi:

“Sotsiaaltöö lõppeesmärgiks on indiviidide, perekondade, kogukondade ja poliitiliste süsteemide muutmine harmoonia, rahulolu, rahu ja õigluse süsteemideks” (Chan et al 2004:318).

Professionaalne praktika põhineb erinevate teadmiste ja oskuste kombineerimisel. Sotsiaaltöö praktikas lähtutakse teatud üldkehtivatest ja kultuuriülestest normidest. Samas tuleb nende rakendamisel lähtuda kultuurilisest kontekstist ja konkreetsete juhtumite lahendamisel sõltub praktika ka konkreetse sotsiaaltöötaja kutse-eesmärgist ja isiklikest tööspidamistest, mistõttu on oluliseks küsimuseks erialasesse väärtussüsteemi sotsialiseerumine.

Sotsiaaltöö tekkis ja areneb koos väärtustega. „Sotsiaaltöö ei ole väärtustevaba. /.../ Väärtused ja missioon on professiooni keskmes – ilma nendeta ei ole sotsiaaltööd“ (The Code of Ethics for Social Work Bismar 2004:120 alusel). Frederic G. Reamer väidab isegi, et sotsiaaltöö on “kõigist professionidest kõige väärtuspõhisem” ja abistavatest professionidest “kõige normatiivsem”, sest sotsiaaltöö missioon on alati keskendunud normatiivsetele arusaamistele õiglusest ja ebaõiglusest ning ka sellest, millele on ühiskonnaliikmetel õigus ja mida ühiskonnaliikmed üksteisele võlgnevad (Reamer 1999:3,5).

Professionaalsust on võimalik mõista ja defineerida erinevalt, kuid professionaalsuse temaatika juurde kuuluvad küsimused professiooni akadeemilisusest ja teaduslikkusest; teadustöö tasemest ja ulatusest; hariduse kvaliteedist ja paiknemisest kõrgharidusmaastikul; erialaorganisatsioonide olemasolust ja elujõulisusest; professiooni esindajatele esitatavatest kvalifikatsiooninõuetest ja kompetentsusest ning positsioonist ja staatusest ühiskonnas.

Kuna sotsiaaltöö on interdistsiplinaarne, laiahaardeline ning inimese elu eri aspekte ja etappe puudutav, on tõsiseks küsimuseks sotsiaaltöötaja identiteet ja enesemääratlemine teiste professionide kõrval. Olukorra teeb keerulisemaks asjaolu, et sotsiaaltöötajana praktiseerimise eelduseks ei ole sageli kehtestatud erialase hariduse nõuet. Eesmärgistatud, kvaliteetse ja tulemusliku sotsiaaltöö eelduseks

ning adekvaatse ja väärika identiteedi kujunemiseks sotsiaaltöötajana on oluline erialase hariduse nõudes selguse saavutamine.

Uurimuse teema ja andmestiku valik lähtus arusaamisest, et Eesti sotsiaaltöö kujunemises ja arengus on määrava tähtsusega, kuidas sotsiaaltöö professionist, professionaalsusest ja sotsiaaltöötaja rollist kõneldakse ning milliseid seisukohti kolleegide ja üldsusega jagatakse.

Seetõttu sai uurimuse eesmärgiks: teha kindlaks, kuidas on sotsiaaltööd ja sotsiaaltöö professionaalsust mõistetud ja mõtestatud ajakirjas "Sotsiaaltöö" ajavahemikus 1997–2005.

Uurimuse kolm etappi:

- Artiklite läbitöötamine ja eesmärgist lähtuva temaatika fikseerimine.
- Fikseeritud tekstide ja tekstiosade põhjalikum analüüs ja temaatilistesse kategooriatesse jagamine.
- Ühtse tervikkäsitluse moodustamine ja tõstatunud küsimuste formuleerimine.

Andmekogu moodustasid ajakirja "Sotsiaaltöö" 9 aastakäiku (1997–2005), kokku 61 ajakirja, sh 1112 artiklit, neist temaatilisi artikleid 85.

Uurimuse põhjal selgus, et käsitlused sotsiaaltöö määratlemisest, sh eesmärgid, funktsioonid, roll ja väärtused on ajakirjas „Sotsiaaltöö“ sarnased rahvusvahelises erialases kirjanduses käsitletuga, mis annab tunnustust Eesti sotsiaaltöö kuulumisest rahvusvahelise sotsiaaltöö hulka ja seotusest ülemaailmse sotsiaaltöö kogukonnaga. Välja tuli ka arusaam, et erinevate maade sotsiaaltööl on omad kultuurilised ja ühiskondlikud eripärad, millega praktikas tuleb arvestada, kuid üldised põhimõtted ja tunnused on sarnased.

Kokkuvõtvalt võib uurimuse põhjal välja tuua, et:

- Sotsiaaltööd mõisteti ja mõtestati sarnaselt nii rahvusvahelises kirjanduses kui ajakirjas "Sotsiaaltöö".
- Sarnased on arusaamised sotsiaaltöö missiooni, eesmärkide ja funktsioonide ning teadmiste, oskuste ja väärtuste küsimustes.
- Erinevusena võib välja tuua, et ajakirja "Sotsiaaltöö" põhjal ei ole Eestis tekkinud debatti järgmistel teemadel: sotsiaaltöö profesio-

naalsus, kaasajal valitsevate postmodernistlike ja globaalsete suundumuste mõju eriala väärtustele ja praktikale ning rahvusvaheline ja ülemaailmne sotsiaaltöö.

- Olulistena on esile tõusnud sotsiaaltöö haridust, kvalifikatsiooni ja kompetentsust puudutavad teemad.
- Vajadus on suurema sotsiaaltöö mõtestamise ja mõistmise järele nii eriala siseselt kui ühiskonnas laiemalt; enam on vaja teadvustada kultuurilise ja ühiskondliku konteksti arvestamise olulisust.
- Sihtide seadmisel sotsiaaltöös tuleb lähtuda sotsiaaltöö idealidest – ülemaailmsetest ja kultuuriüledest normidest ja väärtustest.
- Vajalikuks osutuvad erialaspetsialistid, kellel on sügavad ja põhjalikud erialased teadmised ja oskused ning kes on omaks võtnud erialased väärtused.

Sotsiaaltöötaja teadmiste ja oskuste puhul toonitatakse integreeritud lähenemise teadvustamist, seejuures loominguilisuse, analüütilisuse ja suurema otsustusvabaduse kasutamist paremate tulemuste saavutamiseks.

Sotsiaaltöö on interdistsiplinaarne eriala. Samas on sotsiaaltööl täita oma kindel ja unikaalne roll. Sotsiaaltöoga kaasnevad ülesanded, mida täidab vaid sotsiaaltöö. Sotsiaaltöö teooriaid ja tehnikaid on laenatud teistelt distsipliinidelt, kuid samas on praktika unikaalne. Teadmiste ja praktika integreeritud lähenemine on sotsiaaltöö tugevus, mitte nõrkus, kuna teadmisi ja praktikaid kasutatakse inimest ja tema keskkonda kui tervikut silmas pidades – seega saab ka lahendus olla inimese ja ühiskonna jaoks terviklikum ja tulemuslikum.

Sotsiaaltöö on praktikas väga tihedalt seotud seaduste ja poliitikaga, samuti nii professiooni kui erialase organisatsiooni väärtuste ja eesmärkidega. See teeb sotsiaaltöötajate praktilise tegevuse komplitseerituks ja eeldab kõrgel tasemel erialast ettevalmistust.

Kui nõudmised sotsiaaltöötajana töötamiseks ei vasta eriala eesmärkidele ja tingimustele, ei ole tegemist mitte professionaalsete sotsiaaltöötajatega, vaid sotsiaalvaldkonna ametnikega.

Sotsiaaltöös ei ole võimalik saavutada väga häid tulemusi ilma ühiskonna toetuseta, kuna nii ressursid kui koolitusvõimalused sõltuvad ühiskondlikust tellimusest eriala spetsialistide järele ja ka abistamise võimalused sõltuvad abi vajavate isikute valmisolekust abi vastu võtta. Valmisolek omakorda aga sõltub erinevate ühiskonna gruppide teadlikkusest nii sotsiaaltöö missioonist, eesmärkidest ja funktsioonidest, kui ka kvalifitseeritud ja kompetentsete sotsiaaltöötajate olemasolust ja vajadusest erinevates ametkondades ja organisatsioonides.

Praktikas tuleb teha oma valdkond nii eriala siseselt oma ala spetsialistidele kui ka eriala väliselt ühiskonna teistele liikmetele nähtavaks ja arusaadavaks. Seejuures on eelkõige oluline selgitada eriala siseselt miks, mida ja kuidas tehakse ning seejärel seda ka teistele teada anda ja selgitada.

Sotsiaaltöö professioni toimimises ja arengus esineb erinevaid võimalusi ja väljakutseid, mida on võimalik ületada, kui nii eriala tugevad küljed kui kitsaskohad teadvustada ja sihid, mille suunas liikuda, on selged ja kokku lepitud. Sihtide seadmisel sotsiaaltöös tuleb aga lähtuda sotsiaaltöö idealidest – ülemaailmsetest ja kultuuriüleste normidest ning väärtustest.

Vajalikuks osutuvad erialaspetsialistid, kellel on sügavad ja põhjalikud erialased teadmised ja oskused ning kes on omaks võtnud erialased väärtused. Kui eesmärgiks on seatud inimeste kvaliteetne abistamine ning inimõiguste ja sotsiaalse õigluse printsiipidega kooskõlas oleva sotsiaalse kaitse kujundamine riigis, on professionaalse erialase hariduse tunnustamine mõõdapääsmatu.

Kokkuvõtvalt võib võimaluste ja väljakutsetena välja tuua järgmised teemad, millega Eesti sotsiaaltöö kujundamisel on oluline arvestada:

- Sotsiaaltöö mõtestamine ja teadlikkus sotsiaaltöö missioonist, eesmärkidest ja funktsioonidest.
- Sotsiaaltöö teadustöö ja hariduse kvaliteedi tõus.
- Hariduslike nõuete väärtustamine ja kehtestamine, kompetentsuse areng.

- Teadlikkus sotsiaaltöö väärtustest ja postmodernismi mõjudest väärtustele.
- Rahvusvaheliste ja globaalsete aspektide teadvustamine ja tundmine.
- Suurem osalemine ühiskondlike protsesside ja arusaamade kujundamises.
- Sotsiaaltöö „häääl“ kuuldavaks.

„Maailma muutmine on võimatu – seda teame me kõik. Kuid õnneks kõik ei usu sellesse ja just nemad muudavadki maailma.“
(G.B. Shaw, Kirss 1997:13 alusel)

Kasutatud kirjandus

- Bisman C.** (2004). Social Work Values: The Moral Core of the Profession. *British Journal of Social Work*, 34(1):109–123.
- Chan C. L. W., Ng S. M.** (2004). The social work practitioner-researcher-educator: Encouraging innovations and empowerment in the 21st century. *International Social Work*, 47(3):312–320.
- Dinerman M.** (1994). Issues in Social Work Education. *Issues in Social Work: A Critical Analysis*. /Meinert R.G., Pardeck J.T., Sullivan W.P. Westport: Auburn House: 127–146.
- Hardcastle D. A., Powers P. R., Wenocur S.** (2004). Community Practice: Theories and Skills for Social Workers. New York: Oxford University Press.
- Hare I.** (2004). Defining Social Work for the 21st Century: The International Federation of Social Workers' Revised Definition of Social Work. *International Social Work*, 47(3):407–424.
- Kirk S. A., Reid W. J.** (2002). Science and Social Work: A Critical Appraisal. New York: Columbia University Press.
- Kirss K.** (1997). Tänavalapsed. *Sotsiaaltöö*, (6):12–13. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Pihlak M.** (2000). Sotsiaaltöö uus definitsioon. *Sotsiaaltöö*, 6:6–7.
- Reamer F. G.** (1999). Social work values and ethics. New York: Columbia University Press.
- Sewpaul V., Jones D.** (2004). Global Standards for Social Work Education and Training. *Social Work Education*, 23(5):493–513.

SOTSIAALTÖÖ TEOORIA JA PRAKTIKA VAHELINE SEOS PRAKTIKUTE HINNANGUL

HELVE MARIPUU

Juhendaja Riina Kiik

Helve Maripuu lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala 2005. a, praegu töötab SA TÜ Kliinikum lastekliinikus sotsiaaltöötajana.

Leidub küllalt inimesi, kes tegelevad teiste aitamisega heast tahtest või sellepärast, et neil tuleb see hästi välja, kuid professionaalseks tegevuseks on kindlasti tarvis omandada erialane haridus. Bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida, kuidas rakendavad sotsiaaltöö tegijad õpingute käigus omandatud teadmisi ja kui teadvustatud on erinevate sotsiaaltöö meetodite kasutamine igapäevatoös.

Teoreetiline ülevaade

Sotsiaaltöö ametikohtadel töötab Eestis endiselt ilma erialase hariduseta praktikuid, kellelt üha järjekindlamalt nõutakse erialast haridust. Siiski liigub sotsiaaltöö maastik korrastumise poole. Kuigi sotsiaaltöö on võrreldes teiste akadeemiliste erialadega väga praktiline, ei piisa eriala omandamiseks üksnes praktiliste oskuste õppimisest. Edukaks töötamiseks peab spetsialist omandama teoreetilised põhielemendid, mis eeldab süvenemist erinevatesse teooriatesse ning teoreetiliste etappide tundmaõppimist ja analüüsimist, lähtudes praktilise töö puhul nii oma kui ka teiste kogemustest. Õppimise protsess ei lõppe bakalaureusekraadi omandamisega, vaid teadmiste lisandumine ja nende integreerimine igapäevatoösse jätkub. Siinse töö autori eelduse kohaselt on teooria kasutamise võimalikkus ja selle paikapidavus iga-

päevaelu praktikas üks põhilisemaid tegureid sotsiaaltöö mõtestatud rakendamisel.

Mäntyaari (2004, viidates Engelke 1999) väidab, et sotsiaaltöö kui fenomen koosneb kolmest osast: uurimine, haridus ja professionaalne praktika. Sotsiaaltöö põhieesmärk on leevendada sotsiaalseid probleeme ning seda saab teha läbi uuringute, õpetamise ja praktika. Uurimine ei pea aitama ainult professionaalset praktikat, vaid ka sotsiaaltöö meetodite õpetamist. Professionaalne haridus nõuab oskusi ja teadmisi ning loomulikult on oskuste ja teadmiste juured hariduses ja uuringutes.

Kuigi kaasaegse sotsiaaltöö esiletulek ilmnes 19. sajandil sarnaselt paljude teiste peamiste sotsiaalteadustega nagu sotsioloogia, psühholoogia, kriminoloogia jt, nähakse sotsiaaltööd ikkagi kui “uemat”, “nooremat”, “vähem arenenut”. Hoolimata sotsiaaltöö uudisusest tuleb arvesse võtta teadmiste olemust sotsiaaltöös ja hoolikalt argumenteerida, et eksisteerib teooria/praktika vaheline suhe, mis väärrib meie tähelepanu ning asetab sotsiaaltöö ehk teistest sotsiaalteadustest eraldi (Parton 2000).

Malcolm Payne (2005) on toonud välja nimekirja erinevatest teoreetilistest lähenemistest, mida sotsiaaltöös kasutatakse:

- psühhodünaamiline perspektiiv
- kriisisekkumine ja juhtumipõhised mudelid
- kognitiiv-käitumuslikud teooriad
- süsteemiteooria
- humanism, eksistentsialism ja spiritualism
- sotsiaalne ja kogukondlik areng
- radikaalsed ja kriitilised perspektiivid
- feministlik perspektiiv
- diskrimineerimisvastatus ja kultuurilis-eetiline sensitiivsus
- jõustamine ja toetamine

Sotsiaaltööd uurivad teadlased püüavad leida vastuseid erialaküsimustele, toimub pidev arenguprotsess. Teaduslikule arutlemisele ja

seletuskäikudele on iseloomulikud teatud tunnused. Gibbs'i ja Gambriill'i (1999) käsitluse kohaselt uurivad sotsiaalteadlased, sarnaselt teiste teaduslike lähenemistega, mudeleid ja seaduspärasusi ning teevad nende põhjal oma tähelepanekuid. Teooriatest luuakse kriitilisi analüüse. Teadlased püüavad olla objektiivsed, samas ei saa käsitlemata jätta skeptilist vaatenurka. Nii nagu teadusele kohane, määratletakse lahendatavad probleemid ning võimalike lahenduskäikude väljatöötamisel avalikustavad teadlased saavutatud tulemused..

Erinevate artiklite autorite poolt on korduvalt väidetud, et sotsiaaltöös peavad teooria ja praktika olema tugevalt integreeritud. Lisaks sotsiaaltöö õpetajate teoreetiliste aluspõhjade ja paradigmade loomisele teevad praktiseerivad (klienditööga tegelevad) töötajad alusmaterjalile pidevaid täiendusi läbi praktika, mille kaudu sotsiaaltöö kui teaduslik teooria omakorda kinnistuda saab.

Uurimuse kirjeldus

Bakalaureusetöö raames läbiviidud uurimuse küsimused lähtusid järgnevatest teguritest: sotsiaaltöötajate-poolne teooria ja praktika seostatud käsitlemine, sotsiaaltöö meetodite teadlik rakendamine ning ettepanekute ja muutuste tegemise võimalus. Uurimuses kasutati andmete kogumise meetodina kvalitatiivset uurimismetodit – semistruktureeritud intervjuusid. Vastuseid analüüsiti *cross-case*-meetodil: vaatluse alla võeti eri respondentide vastustest pärit konkreetse teemaga seotud lõigud. Teemaga seonduvalt oli küsimuse all erinevate arvamuste ja seisukohtade avaldamine, et saada ülevaade sotsiaaltöötajate olemasolevatest kogemustest ning igapäevatöös tehtavate ettepanekutega seonduvatest probleemidest. Antud uurimuse puhul oli üheks kriteeriumiks asjaolu, et intervjuueeritav omaks igapäevatöös kontakti klientidega.

Uurimistulemused

Igapäevatöös kasutatavatest meetoditest rääkides väitsid mitu respondenti, et meetodite teadvustatud kasutamist praktikas ei toimu. Toodi küll välja konkreetseid klienditöö tegevusi, võrgustikutööd, sotsiaalnõustamist ja muid abistamisprotsessi kuuluvaid mõisteid, kuid meetodi kui töövahendi teadlik kasutamine seati küsimärgi alla või ei saadud küsimusest aru.

Juhtumitöö nimetati olevat üheks sotsiaaltöö põhimeetodiks. Autori arvates võib mainitud mõtteviis olla põhjustatud asjaolust, et kui sotsiaaltöö klient pöördub abipalvega sotsiaaltöötaja poole, siis reeglina vajab põhjalikumat analüüsi kogu klienti ümbritsev keskkond ning suhted kliendi sotsiaalses võrgustikus, mis kaasab endasse pikemaajalise sekkumistegevuse kuni juhtumi lahenemiseni. Uurijale tundus, et teatakse küll juhtumikorralduse mõiste nimetust, kuid realselt tegevust selle raames takistavad aja ning võimaluste ebapiisavus.

Konkreetselt kliendi juhtumi puhul on tavaline, et tegevusse kaasatakse erinevaid spetsialiste teistelt elualadelt, kelle konsultatsioon aitab kliendil endaga toimuvat paremini mõista. Sel juhul on kasutusel väljend *võrgustikutöö*. Meetodina on eelpoolmainitu sotsiaaltöös kasutusel, kuid uuringu käigus ilmnis, et võrgustikutöö koordineerimisel tuntakse mõnikord abitust. Tuntakse end teoreetiliselt teadvat, kuidas klienti ümbritsev võrgustik konstruktiivselt tööle panna, kuid praktikas rakendamine valmistab raskusi. Töötatakse küll nii, et kontakteerutakse erinevate spetsialistidega neilt konsultatsiooni saamiseks, kuid võrgustiku liikmeid korraga kokku ei kutsuta.

Ühe respondendi arvates võib üheks takistuseks olla sotsiaaltöoga kokku puutuvate spetsialistide omavahelised suhted. Väärtustatakse isiklike suhteid ja läbiproovitud koostöömuljeid. Läbiviidud uurimusest selgus, et eelnevad kokkupuuted ja ühised kogemused on oluline tegur võrgustikutöö toimimisel.

Võimalus täiustada igapäevatööd ning selle paremaks muutumine peaks käima käsikäes sotsiaaltöötaja enda arenguga. Läbiviidud uurimuse üks põhieesmärke oli leida erinevaid arvamusi muutuste tege-

miseks. Uurimuses osalejate mõtted jagunesid kahes suunas. Esmalt kommenteeriti oma soove ja tahtmisi igapäevase organisatoorse töö parendamiseks. Enamus respondente oli seda meelt, et ettepanekuid tuleb teha ja neid tehaksegi, kuid muutuste ettepanekute realiseerumine oli enamuse vastajate arvates keeruline. Vähe oli näiteid, mille käigus toodi välja muutuste reaalne rakendumine. Tõdeti, et töötamise alguses, mitmel juhul pärast ülikooli lõpetamist, on ootused idealistlikumad ning need vähenevad töötamise aja jooksul. Autori arvates on siin põhjuseks ka asjaolu, et pigem muudab süsteem inimest kui inimene süsteemi.

Intervjuueritavad, kes seostasid muutuste ja ettepanekute tegemist laiemaga sotsiaalpoliitikaga, olid tuntavalt negatiivselt meelestatud. Kommenteeriti, et klienditööd tegevad sotsiaaltöötajad on „väiksed inimesed“, kelle võimuses ei ole ettepanekute tegemise kaudu asju muuta. Sotsiaalministeerium leitakse olevat „kaugel ja kõrgel“ asetsev organisatsioon, kes tegutseb ei-tea-kelle-huvides. Sotsiaaltöötajate ettepanekud otsustavale tasandile ei jõua, tuntakse puudust teenustest, mida klientidele pakkuda. Väideti, et teoreetiliste otsuste vastuvõtjad ei ole kursis praktikas toimuvaga.

Samas toodi välja arvamus, et sotsiaaltöötajad ise ei ole muudatuste tegemisel järjekindlad. Kui tehakse ettepanekuid ja ei saada neile kohe toetavat hinnangut, siis edasistest muutuste taotlemisest loobutakse. Oluline on, et ettepanek formuleeritaks ümber ja esitataks uuesti täiendatud kujul.

Läbiviidud uurimusest tuli välja praktikute arvamus, et sotsiaaltöö teooria ja praktika ei ole kooskõlas. Respondendid eeldasid, et nii see ei peaks olema, kuid igapäevatöö ja reaalsed võimalused sotsiaaltöö tegemiseks piiravad teoreetilisi soove.

Omavahelist sobimatust nimetati nii koolis omandatu ja igapäevatöö kui ka seadusandluse ja igapäevatöö vahel. Vastajates tekitas rahulolematust teoreetikute oskamatus uusi teadmisi töösse rakendada. Samas ei leia paljud respondendid endal olevat otsest kohustust sotsiaaltöö kui eriala täiustamiseks.

Esitati ka vaatenurk, mille kohaselt on teooria ja praktika vahelised probleemid „sisse kodeeritud“ ning nendevahelise lõhe täielik eemaldamine ei olegi vajalik. Sotsiaaltöötaja ülesandeks on omandada oskus nende kahe vahel tegutsemiseks. Sotsiaaltöö fenomen peakski arenema teooria ja praktika koosmõjul.

Uuringu tulemuste põhjal võib väita, et sotsiaaltöö meetodeid praktikute poolt teadvustatult ei kasutata. Teoreetilise baasi omandamise vajalikkuses ei kahelda, kuid õpingute käigus saadud teadmised leiavad praktikas vähest rakendust.

Läbiviidud uuringus osalenud sotsiaaltöötajad ei tunneta enda vajalikkust ega võimalikkust muutuste tegemisel. Reaalsem võimalus muutusi teha leitakse pigem töökorralduslikul tasandil kui laiemas sekkumistegevuses. Neid sotsiaaltöö tegijaid, kes arvavad, et ettepanekute tegemine sotsiaaltöö teooria täiendamiseks või seadusandluse muutmiseks on igapäevatöö üks osa, on vähe. Kuigi läbiviidud uurimusest tuleb välja sotsiaaltöötajate arvamus, et teooria ja praktika on erinevad asjad ning nende vahel peabki lõhe olema, on spetsialisti puhul siiski oluline, et ta oskaks ja tahaks nende kahe koosmõjul oma tööd paremini teha ning erialast arengut täiustada.

Kasutatud kirjandus

- Gibbs L., Gambrill E.** (1999). *Critical Thinking for Social Workers; Exercises for the Helping Profession*. Pine Forge Press: Thousand Oaks, CA, London and New Delhi.
- Mäntysaari M.** (2004). *Research in Social Work. Social Work Education in Europe- workshop in Madgeburg*.
- Parton N.** (2000). *Some Thoughts on the Relationship between Theory and Practice in and for Social Work*. *British Journal of Social Work* 30, 449–463.
- Payne M.** (2005). *Modern Social Work Theory*. 3rd edition. Palgrave Macmillan.

SOTSIAALTÖÖ JA ELUKAAR

LAPSE SUBJEKTIIVSELT TAJUTUD ILMAJÄETUS VABA AJA TEGEVUSTEST

KRISTI VIIRA

Juhendaja Dagmar Kutsar

Kristi Viira lõpetas Tartu Ülikooli sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala 2005. aastal ning jätkab sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistriõppes.

Kontakt: kristi.viira@gmail.com

Artikkel annab ülevaate uurimusest, mille eesmärk oli välja selgitada, kas ja mil määral tajuvad Tartu linnas elavad lapsed vaba aja tegevuste suhtes ilmajäetust ja selgitada pere majandusliku olukorra ning subjektiivselt tajutud deprivatsiooni vahelise seose olemasolu. Ilmajäetuse uurimiseks on kasutatud laste endi arvamuste alusel koostatud vaba aja tegevuste standardeid ja laste subjektiivset hinnangut pere majanduslikele oludele.

Majanduslikust ebavõrdsusest tulenev ilmajäetus ilmneb laste puhul ka vaba aja tegevuste võimalikkuses, võimaluses end erinevate tegevuste kaudu arendada. Deprivatsiooni puhul on tegemist subjektiivselt tajutud ilmajäetuse tunnetamisega, mis tekib enda võrdlemisel teistega ning tajudes oma heaoluressursside ebapiisavust. Tihti tajutakse oma olukorda halvemana kui see tegelikult on. Ilmajäetust tajuv inimene usub, et tema olukord peaks olema parem kui see parajasti on (Kutsar 1997; Augoustinos & Walker 1995). Lapsepõlves alguse saava deprivatsiooni mõju jätab oma jäljed ning selle tagajärjed avalduvad ka täiskasvanueas.

Kraav (1998) on viidates Hämäläinenile toonitanud, et majanduslikust deprivatsioonist võib alguse saada deprivatsiooniring ehk majandusliku, sotsiaalse ja psühholoogilise deprivatsiooni ringlemine. Lisaks deprivatsiooniringile võib deprivatsioon viia laiema nähtuseni, milleks on tõrjutus. Tõrjutus on mitmesugustest eelistest või õigustest ilmajäämine. See on isolatsioon, mis on teoks saanud vastu inimese enda tahtmist. Tõrjutus hõlmab nii majanduslikku viletsust kui ka võimetust osaleda efektiivselt ühiskondlikus elus majanduslikus, sotsiaalses, poliitilises ja kultuurilises plaanis (Kutsar 1997).

Uurisin, kas ja mil määral tunnevad lapsed subjektiivset ilmajäetust ning kuidas mõjutab see nende vaba aja sisustamist. Vaba aja olulisust tõestavad varasemate uuringute tulemused, mis näitavad, et lapse heaolu on väga tugevas seoses jõudeaja ja vaba aja tegevustega. Erinevate vaba aja tegevuste võimaldamine on hädavajalik, sest see sunnib noort oma aega ratsionaalselt kasutama ning hoiab teda eemal tänavaelust ning sellega kaasnedavatest probleemidest.

Enda arendamiseks vajalikele tegevustele juurdepääs sõltub mitmesuguste ressursside, sealhulgas majanduslike vahendite olemasolust. Lastel endil puudub sissetulek ning nad tajuvad selgesti pere majandusliku toimetuleku mõju oma igapäevaelule (Kutsar 2000).

Kuni lapsed on lapsed, on neil endil vähe võimalusi oma elujärgi parandada ja ülalpeetavana on neil vähem sõnaõigust otsustamisel, kuidas perekonna raha kasutada, mistõttu nende vajaduste rahuldamine oleneb olulisel määral vanemate töökspidamistest lapse kasvatuse vallas (Kutsar 2000), aga vanemate ja laste huvid ei sulandu alati isegi mitte heaolu küsimuses (Frønes 1997).

1997. a uuringu “Lapse tervise sõltuvus elukeskkonna tingimustest Eesti eri regioonides” tulemused kinnitasid, et laste hinnangutes ilmneb oluline seos perede kehva majandusseisu ning laste suhtelise majandusliku, sotsiaalse ja psühholoogilise ilmajäetustunde vahel. Lapsed, kes hindasid oma pere majandusliku toimetuleku halvaks, tunnetasid ilmajäetust oluliselt sagedamini kui nende eakaaslased

(Kutsar, 2000). Seega võib majanduslike ressursside puudujääk olla deprivatsiooni põhjuseks.

Olulistest vaba aja tegevustest kõrvale jäämine võib kaasa tuua deprivatsiooni, ükskõiksuse arendavate tegevuste suhtes, rahulolu paradoksi, suhete nõrgenemise eakaaslastega ning eelkõige arengupotentsiaalide väljakujundamata jäämise.

Uuringus lähtusin lapsest kui vaatlus- ja analüüsiühikust. Pere-kond on analüüsis taustatunnus, kusjuures laps ise annab taustale subjektiivse hinnangu. Majandusliku toimetuleku hindamisel kasutasin lapse subjektiivset hinnangut oma pere majanduslikule olukorrale. Samuti on oluline, et hinnates lapse tegelemist/mittetegelemist vaba aja tegevustega, on kasutatud standardeid, mille koostamise aluseks on laste subjektiivsed hoiakud.

Uurimuse empiirilise osana viisin läbi ankeetküsitluse, mille ankeedi koostas kahte uurimust eeskujuks võttes: 1997. a uuringu "Laste tervise sõltuvus elukeskkonna tingimustest Eesti erinevates piirkondades" ankeet ning 1999. aastal Suurbritannias läbi viidud uurimuse "Poverty and Social Exclusion of Britain" küsimustik.

Valimi moodustasid juhuvaliku teel leitud viie Tartu linna ja lähiumbruse kooli 6. klasside 291 õpilast. Vastajatest 219 ehk 75% elab Tartu linnas, ülejäänute elukohaks on Tartu lähiumbrus. Küsitluse viisin läbi koolides kahe nädala jooksul 2005. a aprillis.

Analüüsisin, mil määral perekonna sotsiaaldemograafiline ja majanduslik olukord mõjutavad lapse seatud standardeid vaba aja tegevustele ja tema võimalusi nendega tegelemiseks.

Andmete analüüs näitas, et vanemate aktiivsus tööturul on oluline tegur, mis mõjutab pere rahalist seisut. Lapsed, kelle mõlemad vanemad töötavad, hindavad oma pere majanduslikku olukorda oluliselt paremaks kui pered, kus töötab vaid üks vanematest või kus ei tööta kumbki. Samas selgus, et pere sotsiaaldemograafilise tausta (näiteks laste arv peres) ja majandusliku toimetuleku vahel puudub seos.

Uurimusest ilmselgus, et kõige olulisemaks vaba aja sisustamise võimaluseks peetakse oma huvidega tegelemist. Seda pidas olulisemaks

90% kõigist vastanutest. Olulisteks peetakse veel sõprade sünnipäevadel ja sporditrennis käimist ning sõpradega oma sünnipäeva tähistamist. Kõrgelt hinnatakse vanematega seotud tegevusi: vanematega koos reisimist ja vanematega last ennast huvitavatel teemadel rääkimist. Ebaoluliseks peeti kollektsioneerimist ja kooli huviringides osalemist – kolmveerand vastajatest arvas, et need tegevused on ebaolulised. Et kooli huviringid ootamatult ebapopulaarseks osutusid, näitab, et koolides olemasolevad huviringid ei paku noortele huvi.

Selgus, et kõige olulisemad tegevused on laste endi poolt organiseeritud vaba aja tegevused, mis näitab, et uuritud vanusegrupp vajab palju iseseisvust ja vabadust, otsustamaks oma ajakasutuse üle. Samuti andis analüüs kinnitust, et selles vanuses noortele on väga oluline eakaaslaste/sõprade seltskond.

Uuring näitas, et tegevuste väärtustamine sõltub vastaja pere majanduslikust kindlustatusest – kehvast majanduslikul järjel oleva pere laps seab endale võrdluses hea järjel oleva pere lastega madalamad sotsiaalsed standardid.

Rikkamatel peredel pärit lapsed hindasid tegevusi kõrgemalt ja pidasid üldiselt olulisemaks kui halvemas majanduslikus olukorras olijad. Kõige suuremad erinevused rikkaste ja vaeste vahel olid veekestuses Aura ujumise, klassiekskursioonidel osalemise, sõprade küllakutsumise, sõprade sünnipäeva tähistamise, „väljas“ söömise, reismise, kinos ja näitustel käimise puhul. Kuna loetletud tegevustega tegelemine eeldab head majanduslikku toimetulekut, on võimalik, et teatud hulga vastajate puhul võib olla tegemist kehvast majanduslikust seisundist tingitud madalate standarditega – laps teab, et nende pere majanduslik olukord ei võimalda tal minna näiteks Aurasse, kinno või reisima. Seega ta loobub tahtmast olla nende tegevustega ise seotud ja võib väita nagu oma mittetegelemise õigustamiseks, et need ei olegi tema arvates olulised.

Rikkamad lapsed pidasid olulisemaks ka sõpradega koos tehtavaid tegevusi – sõprade sünnipäeva tähistamist ja nende küllakutsumist. Antud juhul võib kehva majanduslike võimalustega pere laste

tegevuste ebaoluliseks tunnistamise taga peituda tõrjutus eakaaslastest. Võimalik, et lapsel puudub vajalik eakaaslaste võrgustik. Niisiis võiks otsida seoseid majandusliku toimetuleku ja sotsiaalse tõrjutuse vahel. Deprivatsioon on nähtus, mis võib lisaks majanduslikule kitsikusele põhjustada tõrjutust ka teistes dimensioonides.

Tasub märkimist, et ainuke tegevus, mida vaesemast perest pärit vastajad hindasid väga oluliseks sagedamini kui rikkast perest pärit respondendid, on koolis sooja lõunasöögi söömine.

Kõige suuremad erinevused tulid rikaste ja vaeste vahel välja n-ö "kallite" tegevuste puhul. Võib väita, et vaeste laste madalad standardid on tingitud sellest, et suutmata kohandada oma elutingimusi kõrgematele standarditele vastavateks, valivad nad teise tee – langetavad standardeid, et vältida rahulolematust.

Uurisin, kuivõrd teismelised ise tegelevad tegevustega, mille olulisust neil ankeedis paluti hinnata. Ilmnes, et kõige rohkem tegeletakse vabal ajal oma huvidega (97%). Tekkinud pingereas järgnevad tegevused on sõprade ja oma sünnipäeva tähistamine (tegeleb vastavalt 96% ja 91%), klassimatkadest ja -ekskursioonidest osavõtt, vanematega reisimine ja sõprade küllakutsumine. Kõige vähem käiakse teatris (vaid viiendik vastanutest), näitustel ja huvialakoolis. Et uuring on läbi viidud Tartus, on üllatav, et teater ja näitused pingereas tahapoole jäid, kuna Tartu lastel on võrreldes teiste regioonidega nimeetatud tegevustega tegelemiseks väga soodsad võimalused.

Kõige enam puudusid vastanutel võimalused Aura külastamiseks ja vanematega reisimiseks (8% respondentidest vastas, et ei tegele sellega just võimaluste puudumise tõttu). Analüüs näitas, et pere majandusliku seisundi hinnangust ei sõltu kooli huviringides osalemine, oma huvidega tegelemine, sõprade sünnipäevadel käimine, koolis sooja lõunasöögi söömine, vanematega vestlemine ja kollektioneerimine. Mainitud tegevuste puhul on oluline, et need ei nõua väga palju rahalist ressursi.

Võimaluste puudumise tõttu peab mingist tegevusest kõrvale jääma 27% respondentidest. Pooled neist on ilmajäetust märkinud

rohkem kui kahe tegevuse puhul. Samuti tuli analüüsist välja, et lapsed, kellel puuduvad võimalused ühe või enama tegevusega tegelemiseks, annavad tegevuste olulisuse hindamisel harvemini hinnanguid “väga oluline”. Analüüsides, kuidas on seotud vanemate aktiivsus tööturul ja lapse ilmajäetus mingitest tegevustest, ilmnes, et kahest või enamast tegevusest tuleb loobuda 67% töötute vanemate lastel, mõlema töötava vanemaga perekonna lastest peab rohkem kui kahest tegevusest kõrvale jääma 10% vastajatest, sama kehtib viiendiku ühe töötava vanemaga laste puhul. Kehvade rahaliste võimalustega laste hulgas on 46% pidanud kõrvale jääma kahest või enamast tegevusest, keskmiselt toimetulijate puhul on see näitaja 34% ning majanduslikult väga heal järjel olijate puhul oluliselt väiksem – 8%. Kõige sagedamini puuduvad lastel võimalused sporditrenniks. Uurimus kinnitas, et kehvast perest pärit laps kogeb rohkem tegevustest ilmajäetust kui rikka pere järeltulijad.

Uurisin, mida on noored ise teinud selleks, et oma võimalusi parandada ja huvitavate asjadega tegeleda. Selgus, et toimetulekustrateegiatena esineb kõige sagedamini rahakogumist ja tööl käimist. Viiendik vastajast tunnistab, et nad ei ole oma olukorra parandamiseks midagi teinud. Märkimist väärib, et kehva majandusliku taustaga perest pärit lastest 20% märgib, et nad ei ole oma võimaluste parandamiseks ise initsiatiivi üles näidanud, keskmise toimetulekuga perede puhul on sama näitaja 22% ja endale ka luksasju lubada võivate perede puhul vaid 6%. Niisiis on rikkaste perede lapsed tunduvalt aktiivsemad oma toimetuleku paremaks muutmisel.

Uurimus kinnitas, et kehva majandusliku seisundiga perest pärit laps annab ignorantsemaid vastuseid kui rahaliselt heal järjel olevast perest pärit laps. Vaesed lapsed märgivad rikkastest tihedamini tegevuses mitteosalemise põhjusena huvipuudust. Umbes 30% kehvast majanduslikus olukorras olevate perede lastest ei tegele enam kui kümne tegevusega just huvipuuduse tõttu. Keskmike hulgas on sama näitaja umbes 10% ja rikkaimate seas 3%. Niisiis võib väita, et raha puudus ei tingi vaid standardite alandamist, vaid ka ignorantset suhtumist huvitegevustesse.

Uurimusest ilmnes, et vastuolu objektiivse ja subjektiivse heaolu vahel (Kutsar 1996; Zapf 1984) on täiesti olemas. Lisaks deprimeeritutele joonistused uurimuse põhjal välja ka ülejäänud grupid (heaolu ehk *well-being* ning rahulolu paradoks ehk *satisfaction paradox*), keda Kutsar (1996) viidates Zapf (1984) seoses vastuoluga subjektiivse ja objektiivse heaolu vahel iseloomustab. Rahulolematuse dilemmat (*dissatisfaction-dilemma*) uurimuses esile ei kerkinud. Heaolu puhul oli tegemist indiviididega, kes saavad tegeleda vaba aja tegevustega, rahulolu paradoksi puhul vastajatega, kes on sunnitud tegevustest kõrvale jääma ning sel põhjusel seavad endale keskmisest madalamad standardid.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Tartu lapsed tajuvad vaba aja tegevuste puhul suhtelist ilmajäetust ning pere majanduslik olukord on oluline tegur, mis võib põhjustada subjektiivset deprivatsiooni. Lisaks tegevustest lihtsalt kõrvale jäämisele põhjustab halb majanduslik toimetulek sotsiaalsete standardite langetamist ja ignorantsust huvitegevuste suhtes.

Kasutatud kirjandus

- Augoustinos M & Walker, I. (1995). *Social Cognition: An Intergrated Introduction*. London: SAGE Publications
- Frønes, I. (1994) Dimensions of Childhood. Rmt: Qvortrup, Sgritta & Wintersberger (toim) *Childhood matters*.
- Kraav, I. (1998). Sotsiaalne tõrjutus ja selle kujunemine koolieas. Rmt: I. Kraav & K. Kamerov (toim). In via educationis. TÜ pedagoogika osakonna väljaanne nr 4, lk 14–27
- Kutsar, D. (1995) *Transformation in Estonia as Reflected in Families: Insight into Social Stress and Poverty*. Dissertationes Psychologicae Universitas Tartuensis. Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
- Kutsar, D. (1997). Multiple Welfare Losses and Risk of Social Exclusion in the Baltic States during Societal Transition. Rmt: A. Aasland, K. Knudsen, D. Kutsar, Ik. Trapenciere (toim). *The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges: The NORBALT Living conditions Projekt*. Fafo Report 230. Oslo: Fafo
- Kutsar, D. (2000). Vaesuse peegeldus lapse igapäevaelus. Rmt: D. Kutsar (toim) *Lapsed Eestis*. Tallinn: ÜRO, lk 34–35

TÜTARLASTE JA NOORMEESTE SUGUELU ALUSTAMISE TINGIMUSED EESTIS

AGNES ALVELA

Juhendaja Dagmar Kutsar

Agnes Alvela lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala magistrantuuri 2005. a. ning jätkab õpinguid TÜ doktorantuuris sotsioloogia erialal ja töötab sotsiaalteaduskonna käitumis- ja terviseteaduste doktorikooli erakorralise teaduri ametikohal.

Kontakt: agnes.alvela@ut.ee

Käesolev artikkel põhineb 2005 a. kaitstud magistritööl “Tütarlaste ja noormeeste suguelu alustamise tingimused Eestis”, mille eesmärgiks oli anda ülevaade tütarlaste ja noormeeste suguelu alustamise tingimustest, selle objektiivsetest ja subjektiivsetest teguritest. Uurimus keskendub seksuaaldebüüdile, mis on seni olnud Eestis uurimata teema. Seksuaaldebüüdini viivad tütarlapsi ja noormehi erinevad teed: sotsiaalsed hoiakud, erinevad surved, identiteedi probleemid.

Sissejuhatus

Seksuaalelu alustajaid ja seksuaalelu elavaid noori ohustavad üha enam sugulisel teel ülekantavad haigused, sealhulgas AIDS. 14–29 aastaste noorte seas aastal 2002–2003 läbiviidud uuringu andmetel selgub, et 14–18 aastastest noortest kasutas enam kui pool (58–59%) esimeses seksuaalvahekorras kondoomi. Üle kaheksateistaastaste puhul oli aga näha, et mida vanemad olid vastajad, seda vähem oli esmasel seksuaalvahekorral kondoomi kasutanuid – 25–29 aastastest vaid

23% (Lõhmus jt 2003). Sugulisel teel levivate haiguste registreeritud juhtude arv näitab küll mõnede haiguste osas langustendentsi, kuid nende esinemissagedus on arenenud riikidega võrreldes endiselt kõrge (Papp jt 2001).

Millistel tingimustel toimub tütarlaste ja noormeeste suguelu algus ehk seksuaaldebüüt, sellest võib suuresti oleneda nende edasine seksuaalkäitumise strateegiate valik.

Seksuaalsus on olnud palju aega ka tabuteema, midagi sellist, millest “ei räägita, vaid pigem tehakse”. Teatavaid eelistusi on seksuaalsust käsitledes tehtud meestele. Naistele on peale surutud n-ö objektiks olemise roll, mida nad vaikumisi on ka kandnud. Samas tuleb tõdeda, et seksuaalsus on midagi väga isiklikku. Suguelu alustamise tingimusi on vajalik uurida seetõttu, et vähendada noorte naiste ja meeste pingeid ja surveid, mis tulevad väljastpoolt ning nende endi seest seoses suguelu aktualiseerumisega. Seejuures on ka tähtis rõhutada asjaolu, et noortel on õigus olla informeeritud. Uurimuse tulemused aitavad kaasa seksuaalhariduse edendamisele ning seeläbi müütide ja tabude kummutamisele. Noortel on õigus ise otsustada oma seksuaalsuse üle. Noored võiksid tunda end valikutes vabana ning julgeda tunnistada oma soovi esimeseks vahekorraks.

Erinevate survete korral on oht, et mõlemad sugupooled kujutavad ette käitumist, mida neilt oodatakse, kuid puudub vastav diskussioon ja teadmised.

Uurimuse metoodika

Uurimus põhineb kvalitatiivsel meetodil – intervjuude abil koguti uurimisprobleemiga seotud tähenduslikke, lahtimõtestavaid andmeid. Uurimuse eesmärgiks oli anda ülevaade tütarlaste ja noormeeste suguelu alustamise tingimustest, selle objektiivsetest ja subjektiivsetest teguritest.

Uurimuse teoreetiliseks aluseks on Cormier & Cormier (1985) probleemi uurimise ABC-mudel, mida on käsitlenud Kutsar (1996). Nimetatud mudelist lähtudes käsitletakse käesolevas uurimuses sugu-

ühte toimumise eeltingimusi (A), näiteks valmisolekut suguühteks, suhet ja tutvusastet partneriga jne, seejärel suguühete toimumise tingimusi (B) ja lõpuks suguühetele järgnenud tagajärgi (C), s.o. ootuste vastavust kujunenud olukorrale, hinnangut partneri käitumisele ning suhete edasist arengut nii partneri, vanemate kui ka sõbrannade/sõpradega.

Intervjuueriti seksuaalkogemusi omavaid eesti rahvusest noori: 12 tütarlast vanuses 18–23 eluaastat ja 12 noormeest vanuses 18–29 eluaastat.

Ambivalentsus, surved *versus* Eemaletõmbumine

Käesolevast analüüsist selgub, et noored tunnevad sisemist sundi suguelu alustamisel ning uuritavad leidsid, et süütus on mingil määral koorem. Ühelt poolt tütarlapsed ootasid esimest vahekorda ja teisalt kimbutas neid tunne, et see toimus ikkagi liiga vara. Noormehed ootasid samuti esimest vahekorda, kuid analüüsist selgub, et partnerid, kellega nad vahekorras olid, andsid neile kogemuse kui sellise seksuaaleluga edasiminekukuks ning nad tundsid kahetsust, et vahekord oleks võinud toimuda siiski kellegi teisega.

Need uurimistulemused kinnitavad Hollandi jt (1998) ning Fokdali (1998) poolt välja toodud tähelepanekuid, et tütarlapsed tunnevad sisemist sundi suguelu alustamiseks ning sellega seotud vastakaid tundeid.

Tütarlaps kipub olema sotsiaalsete survete ohver ning see tingibki teatud süütunde seksuaaldebüüdi suhtes. Ühiskonna poolt tajutavad ootused naiseks olemise suhtes ning naise enda vajadused ja tegelik situatsioon aga ei kinnita seda, seega on kogu seksuaalsuse avastamine iseenesest tehtud naisele väga raskeks. Teisest küljest võib seda ka selgitada asjaoluga, et naised ise on need, kes loovad ja säilitavad või võtavad kergesti omaks teatavaid rolle ja mudeleid sellest, kuidas oleks õigem käituda, mõelda, tunda. Tuntakse ebakindlust oma tunnete suhtes ning järelikult on targem käituda selliselt, nagu neilt oodatakse või õigemaks peetakse. Mainitud asjaolud võivadki olla vastuolulisuse

põhjuseks. Seega on sisemiste survete korral oht käituda vastavalt teiste ootustele, mis toob omakorda kaasa madala enesehinnangu ning süütunde edasiste seksuaalsuhete loomisel.

Uurimusest selgus, et ka noormees on survete ohver ning konstrueerib iseendast pildi, mida ühiskond ehk siis vastassugupool neilt nende arvates ootab. Noormeeste peamiseks sooviks on „õnnestuda”. Samas tuntakse suurt hirmu seksuaaldebüüdi ebaõnnestumise ees ning kardetakse seeläbi naerualuseks saada. Kui partner on rahul, siis on kõik hästi ning seejuures unustatakse enda soovid, vajadused, kõhklused ja hirmud.

Uurimusest tuleb välja, et mõlemad sugupooled hindavad ennast läbi partnerite rahulolu ning see ongi põhjuseks, mis kahandab noorte enesekindlust ja enesehinnangut suguühtega toimetulekul. Ühiskonnast ja partneritelt tulenevate ootuste ehk konstruktsioonide loomisega võibki seletada asjaolu, miks noored tõmbuvad teineteisest eemale peale esimese kogemuse saamist. Teineteisele pandud suured lootused purunevad ning pettudes tõmbutaksegi eemale. Uurimus kinnitas, et noormeeste puhul oli suguelu alustamise tingimuseks pigem asjaolu, et partner oleks välimuselt vastuvõetav ehk seksuaalselt atraktiivne.

Osaliselt näitas uurimus, et tüdrukul on n.ö „mees peas” (Holland jt 1998), st et tütarlaps püüab käituda vastavalt noormeest oletatavatele ootustele, oodates omalt poolt noormehelt algatust ja aktiivsust. Antud uurimustulemus on ootuspärane, kuna seda kinnitab ka Centerwall (2001), väites, et paljud maad kannatavad topeltstandardite pärast. Sageli selgub standarditest, et poistel on salgamatu seksuaalvajadus, samal ajal kui tüdrukud kahtlevad oma seksuaalsuses. Uurimuse tulemust kinnitab ka Hollandi jt (1998) arvamus, mille kohaselt kõige tavapärasemas käsitluses annab noor naine oma süütuse vahetuskaubana materiaalse ja/või emotsionaalse turvatunde eest. Intervjuudest selgus, et valdavalt oli suguühete algatajaks noormees (sama väitnud ka Papp, 1998), v.a üks tütarlaps, kes hindas ennast ise aktiivsemaks pooleks. Samas selgus, et tüdrukud ei öelnud „ei”, kuna

partneri käitumine oli hooliv ja arvestav, mis omakorda tekitas turvalise õhkkonna. Holland jt (1998) väidavad, et naise jaoks on esimene vahekord sotsiaalselt palju pikemaajalisema protsessi osa kui esimene vahekord ise on. Sellest võib järeldada, et osalt said tütarlapsed tunda partneri hoolivust ning seejärel n-õ avasid ennast.

Analüüsist ilmnes, et noormehed soovivad teada, kuidas nad saavad endal selgelt tütarlaste ehk partnerite poolset survet olla aktiivsem ja juhtivam, kuid tegelikkuses osutusid noormeeste partnerid aktiivsemaks pooleks ning noormehed tundsid teatavat kahetsust, kuna neil oli ettekujutus, et nad ise peavad juhtima. Kuid valdavalt olid noormehed vahekorras seksuaalselt kogenud naistega, millest tuleneb, et eakaaslased ei saa selles vanuses omavahel kokku. Antud uurimustulemus on ka ootuspärane, ka Papp (2001) kinnitab, et poisid sageli tagantjärele ei tea, kes suguuhte algatas. Papp (2001) on viidanud norra uurijate Traeen ja Kvalemi'ile (1996), kes väidavad, et suur osa poisse alustas suguelu partneri soovil, aga see omakorda ei ühti tütarlaste arvamusega. Autor toob välja, et osa uurijaid on püüdnud sellist seaduspära seostada suhtlemisraskuste ja traditsiooniliste soorollide mõjudega, teised aga identiteedi otsingutega murdeas. Noormeestel on siis samuti „mees tütarlapse peas” – konstruktsioon sellest, mida tüdrukud arvavad/ootavad noormeeste käitumisest.

Suguelu riskid *versus* “kaitmata” suguühe

Intervjuudest ilmnes, et tütarlastel esines teatavat ambivalentset, millele nad ei hakanud siiski “vastu seisma”, st ei kartnud rasedust ega sugulisel teel levivaid haigusi, vaid ootasid rohkem, et esimene vahekord õnnestuks, siiski toimuks. Võib arvata, et siinkohal lükati vastutus noormeeste kanda.

Sarnaselt tütarlastega panid noormehed vastutuse tütarlaste õlule kaitsevahendite kasutamise osas, mis võis tuleneda ka teatavast enesekindlusest, et poisid ju ei jää rasedaks. Sellest võib omakorda järeldada, et noormeestel samuti on vähene vastutustundlikkus tagajärgede suhtes. Sellisel teineteisele vastutust lükates tõmbutakse

vastutusest eemale ning jäädakse lootma, et „minuga midagi ei juhtuks“.

Kui uurimusest selgus, et tütarlaste seksuaaldebüüt „õnnestus“, st ei jäädud rasedaks ega saadud suguhaigust, siis noormeeste intervjuudest selgus, et ühel juhul jäi partner rasedaks ning ühel juhul nakatuti suguhaigusse. Vaatamata sellele faktile lohutati ennast müüdiga, et nakatumine võis toimuda ka näiteks saunas. Sellest võib järelda, kui suurt rolli mängivad endiselt müüdid, mis levivad ikka veel ka tänapäeva ühiskonnas.

Eeltoodust võib järeldada, et Eestis jääb vajaka noorte seksuaalsest harimisest ning teavitamisest, milliseid riske võib suguelu endaga kaasa tuua. Paljudel juhtudel jääb noorte jaoks puudu ka informatsioonist rasedumise võimalikkusest ning sugulisel teel levivate haiguste kohta. Levinud on mõtteviis, et „minuga seda kindlasti ei juhtu“. Eriti oluline on siinkohal mainida, et noored tajuvad seksuaalsust kui midagi irratsionaalset ega pea seda endaga seonduvaks. Noored võivad arvata, et nad on liiga noored või liiga kogenematud arutlema suguhaiguste teemal. Nad võivad samuti mõelda, et neil ei ole riski, kuna nad usuvad, et sugulisel teel levivad haigused ilmnevad nende inimeste seas, kes on valimatu sugueluga või „halva“ käitumisega (Barnett jt 2000).

Romantilised ootused *versus* planeerimata reaalsus

Analüüs näitas, et tütarlaste ja noormeeste ettekujutused suguelu alustamise situatsioonist ja tegelikkus ei lange omavahel kokku, kuna suhe toimub planeerimatult, spontaanselt. Intervjuueeritavad ootasid seksuaaldebüüdilt eelkõige romantilist õhkkonda, et kõik oleks palju ilusam kui see tegelikult oli. Ka Centerwall (1996) leidis, et kõrvuti uudishimuga täiskasvanute seksuaalsuse suhtes on unistustel ja fantaasiatel romantiline pool. Kui tütarlaste intervjuudest selgus, et rohkem oodati ka partneripoolseid verbaalseid hellitusi ja emotsionaalset lähendust, siis noormeestel ilmnnes sama soov, kuid huvitav on

tõdeda, et mõlemad sugupooled küll ootavad, kuid reaalselt ei julge seda mustrit muuta või pakkuda ise emotsionaalset lähedust.

Häiriva faktorina toodi välja, et tegelikult oli situatsioon ootamatu ja planeerimata, olgugi, et suhete normaalne jätk. Ka Centerwall (1996) mainib, et tehnilised teadmised seksuaalakti kohta võivad julgustavalt mõjuda. Kuna uurimusest selgus, et noormeestel, erinevalt tütarlastest, oli olemas masturbeerimise kogemus, siis see kinnitab Centerwalli väidet tehniliste teadmiste kohta, mis olid noormeestel osaliselt olemas ning andsid mõningal määral nendele enesekindlust juurde.

Sotsiaalsed surved *versus* süütunne

Võib öelda, et noorte seksuaalsel avastusretkel on palju raskusi, mida nad proovivad endas peituvate teadmistega lahendada ning enamasti kammitseb neid süütundega seonduv – nad loovad endale pildi, kuidas on „õige” ja kuidas „peab”, olles seda kas kusagilt kuulnud või lugenud.

Nagu uurimus näitas, mängivad surved tütarlaste ja noormeeste suguelu alustamisel väga olulist rolli. Võib öelda, et sotsiaalsed, isiklikud ja partneripoolsed surved mõjutavad otseselt seda, kuidas noored seksuaaldebüüdiga toime tulevad.

Samas võib öelda, et suguelu alustamisel aitavad nende survetega toime tulla noore inimese enda teadmised seksuaalelust, vanematelt ja sõpradelt saadav sotsiaalne toetus, samuti koolipoolse seksuaalhariduse kättesaadavus ning alternatiivse vahendina kolmanda sektori (ühingud, liidud, noorte nõustamiskeskused) poolt pakutavate teenuste olemasolu.

Ühiskonnapoolse abi võimalikkus

Eesti ühiskond on liikunud selles suunas, et koolides on õppekavadesse sisse viidud seksuaalharidus inimeseõpetuse osana, mis tugineb enamasti Eesti Seksuaaltervise Liidu poolt välja töötatud õppemater-

jalidel. Ometi ei taga see veel, et õpetajad noori huvitavaid teemasid asjatundlikult käsitleksid. Tihti võib jääda seksuaalsusega seonduv noortele kaugeks, kuna sellest võidakse rääkida keeruliselt ja liiga teaduslikult.

Tütarlaste soovimatute raseduste arvu ja mõlema soo sugulisel teel levivatesse haigustesse nakatumise vähendamisele aitaks kaasa riigi efektiivne sotsiaalpoliitika ning erinevate võimaluste ja teenuste olemasolu ja kättesaadavus.

Oluline on nii riigipoolne kui ka vabatahtlike organisatsioonide teenuste pakkumine ning see peaks toimuma võrgustikutööna, kaasates töösse erinevaid instantsse. Seksuaalhariduse ülesandeks on teha noortele kättesaadavaks piisav ja asjatundlik informatsioon, mis aitaks elada tervemat ja nauditavamalt seksuaalelu. Tähtis on välja tuua, et seksuaalharidus on seniajani puudunud noorsoo-sotsiaaltöö valdkonnast, kuid äärmiselt oluline on seda edaspidi arendada.

Kokkuvõte

Ühiskond suhtub passiivselt kehtiva soorollikäitumise muutmisel, mis tekitab surveid suguelu alustamisel. Aktiivõpet sisaldav ning järjepidev seksuaalharidusalane õppeprogramm suudaks panna noored omavahel diskuteerima. Järjepideva seksuaalhariduse kaudu on võimalik muuta tütarlaste ja noormeeste seksuaalseid hoiakuid ja seeläbi ühiskonnas tervikuna soorolle normaliseerida ning paindlikumaks muuta.

Ühtlasi on vajalik kõnealust teemat edaspidigi uurida ning leida sellele praktiline väljund. Siiski on ka juba käesoleva uurimuse tulemusi võimalik kasutada töös noortega (ning on ka kasutatud), sh autori edaspidises töös Eesti Seksuaaltervise Liidu seksuaalharidusega tegelevas noorte projektis ning koolitajana „Noored noortele võrgustik Eestis“ raames. Antud uurimustulemusi saab edukalt kasutada ka koostöös näiteks Tartu linna Noorte Nõustamiskeskusega.

Kasutatud kirjandus

- Barnett, B., Schueller, J.** (2000) Meeting the Needs of Young Clients: A Guide to Providing Reproductive Health Services to Adolescents. International Family Health. USA.
- Centerwall, E.** (1996) Armastus! Tead, see ON olemas! Eesti Pereplaneerimise Liit.
- Centerwall, E.** (2001) Sexualities. Sweden. Swedish Association for Sex Education.
- Cormier W. H., Cormier L. S.** (1985) Interviewing Strategies for Helpers: Fundamental Skills and Cognitive Behavioral Interventions. 2nd ed. Brooks/Coole Publ. Comp. Monterey, California.
- Fokdal, H.** (1998) Naine, tunne oma keha. Tallinn. Kirjastus Eesti Raamat.
- Holland, J., Ramazanoglu, C., Sharpe, S., Thomson, R.** (1998), The Male in the Head. London: The Tufnell Press.
- Lõhmus, L., Trummal, A., Harro, M.** (2003) HIV/AIDS-i teematikaga seotud teadmised, hoiakud ja käitumine Eesti noorte hulgas. Uurimusraport. Tervise Arengu Instituut. Tallinn.
- Papp, K., Part, K., Tõrik, S.** (2001) KISS Noorsoouuring 1999. Eesti Pereplaneerimise Liit. Tartu.
- Papp, K.** (1998) Noorte seksuaalne küpsemine. Tartu.